

KSIĘŻYC

Wstęp. Eksplicja: Nazwy. Kategoryzacje. Fazy księżycy. Kolekcje. Opozycje. Pochodzenie. Wygląd i właściwości. Części. Ilość. Przemiany księżycy, zakazy i zalecenia. Czynności: świecenie, ruch. Księżyc jako postać żywa, przeżywająca. Rozmowy z księżycem. Działania sprawcze i praktyki ochronne. Obiekt szacunku i kultu. Księżyc a pies. Lokalizacja. Co jest na księżycu? Co się dzieje, kiedy księżyc świeci? Przepowiednie. Ekwiwalencje. Symbolika, sennik.

Dokumentacja: Zagadki. Przysłowia. Przepowiednie pogody (rymowane). Zamówienia i zaklęcia. Rymowanki i wyliczanki dziecięce. Kolędy bożonarodzeniowe i noworoczne. Widowiska herodowe. Pieśni wielkopostne i wielkanocne. Pieśni żniwne i dożynkowe. Przemowy weselne. Pieśni i przyśpiewki weselne. Pieśni i przyśpiewki zalotne i miłosne. Pieśni zbójnicze, żołnierskie i partyzanckie. Pieśni żartobliwe i refleksyjne. Ballady. Pieśni maryjne. Pieśni sieroce. Pieśni dziadowskie. Pieśni zaduszkowe. Listy miłosne. Baśnie. Bajki. Podania. Opowieści wierzeniowe. Anegdota. Relacje potoczne i zapisy wierszeń. Pisana poezja chłopska. Bibliografia.

Obraz księżycy jest w polskiej tradycji ludowej zdominowany przez cechę cyklicznej zmienności; księżyc symbolizuje ideę wiecznego powrotu, nieśmiertelnego trwania. Rytm zmian księżycy jest wiązany z rytmem życia całej przyrody (dało to podstawę dla rozbudowanych przepowiedni pogody oraz zakazów i zaleceń wykonywania określonych czynności przy poszczególnych fazach księżycy) oraz z rytmem życia człowieka (w obu razach mówi się o młodości, pełni i starości). W polskiej kulturze i języku ogólnym jest postrzegany głównie jako odległy od ziemi i jej spraw, por. fraz. *księżycowy facet* 'marzycielski, bujający w obłokach'; niedostępny (*Ma majątek, ale na księżycu*), wiązany z miłością i kobietą (*miesiączka*), zaś w kulturze i języku ludowym – jako bliski człowiekowi składnik „globalnej wioski”, współczujący z zakochanymi i przywoływany na świadka w różnych etapach obrzędu weselnego. W folklorze wschodniopolskim (pieśni weselne i powinszowania noworoczne) jest wiązany z mężczyzną, podczas gdy młoda dziewczyna – ze słońcem (choć częściej jest na odwrót, por. słońce).

We wczesnych kulturach księżyc był czczony jako bóg lub – częściej – bogini, np. u Greków jako Selene, matka życia, opiekunka porodów, siostra słońca, Heliosa; u Rzymian jako Luna Herd Lek 78.

W tradycji biblijnej księżyc przedstawiano rzeczowo, jako światło stworzone przez Boga do odmierzenia czasu Rdz 1, 14 i władania nocą Ps 136, 9. Dzień nowiu był dla Izraelitów okazją składania ofiar Lb 28, 11–15. Wedle przepowiedni zaćmienie księżycy (podobnie jak słońca) będzie zapowiedzią końca świata Mk 13, 24.

W pierwotnym chrześcijaństwie walczone z kultem księżycy jako pozostałością pogańską, ale od Orygenesasa asymilowano też obraz księżycy jako symbol zmartwychwstania człowieka i Kościoła oraz przykład świecenia blaskiem odbitym od światła słońca-Chrystusa For Sym 99. Od średniowiecza symbolika księżycy jest wiązana z kultem maryjnym, Matkę Boską przedstawia się jako niewiastę apokaliptyczną z księżycem pod stopami Lur Słow 104.

W tradycji językowej indoeuropejskiej księżyc jest postrzegany (nazywany) w aspekcie dwóch podstawowych funkcji: mierzenia i świecenia GamIv Ind 684–685.

W kulturze dawnych Słowian wykonywanie określonych prac wiązano z fazami księżyca sssI 2/554. Księżyc funkcjonował w parze ze słońcem, tworząc zespół elementów przeciwstawnych i zarazem dopełniających się: księżyc wiązany z nocą, ziemią, wodą i śmiercią, słońce z dniem, niebem, ogniem i życiem IvTop Slav 137. W folklorze słowiańskim słońce i księżyc są ukazywane jako bracia, brat i siostra lub mąż i żona. Księżyc jest wiązany ze światem pozagrobowym. Słowiański system liczenia czasu opierał się na cyklach księżyca (miesiące, tygodnie), a w cyklu dziennym i rocznym na ruchu słońca Slav Mif 245–248.

= Dwie podstawowe nazwy: *miesiąc* (ogólnosłowiańska i indoeuropejska) i *księżyc* (specyficznie polska), które w polszczyźnie ogólnej dzielą między siebie znaczenia ‘okresu czasu liczącego około 30 dni’ i ‘światła niebieskiego zmieniającego swój wygląd w okresie około 29 dni’, w gwarach i folklorze polskim są – w odniesieniu do ‘światła niebieskiego’ – synonimami, zróżnicowanymi stylistycznie na skali starszy / nowszy, książkowy / potoczny.

Starsza, wciąż żywota w gwarach na oznaczenie satelity Ziemi nazwa *miesiąc*, jest związana z wyrazami *miara*, *mierzyć* – „bo wedle księżyca czas mierzyły ludy” Brüc SE 334 – i wyprowadzana z ie. **mēs* (**mēns*), **mē-* „mierzyć” Vas ES 2/609. *Miesięcznik* to ludowa nazwa choroby wywołanej przez K. oraz lunatyka Kul Wiel 3/413.

Innowacyjna polska nazwa *księżyc* dosłownie znaczy „młody ksiądz, syn księcia”. Według Brücknera *księdzem* w relacji do *księżyca* było słońce jako światło większe (w średniowiecznych tekstach *magnus dominus* „wielki pan”) Brüc SE 277, Kup Pol 27, podob. SkSl Lec 201; Moszyński zwrócił uwagę, że wyraz *księżyc* stosowano u nas pierwotnie tylko do nowiu, co dobrze tłumaczy użycie przyrostka *-ic* oznaczającego cechę ‘młodości’ Mocz Kul 2/458, Sl SE 3/277, podob. Budziszewska 1990/223. Warianty morfologiczne nazwy: na Kaszubach (w pieśni) *ksawiec* 90, w Łowickiem sporad. *księżak* Kup Pol 29 (prawdopodobnie przeniesienie z nazwy mieszkańca regionu). Nazwa *księżyc* zachowuje też na Warmii i Mazurach oraz na Kaszubach stpol. znaczenie ‘okresu czasu’, np. *dwa księżice temu było* Szyf MiW 143, Kup WiM 39. W niektórych okolicach odróżnia się znaczeniowo wyrazy *miesiąc* (w znaczeniu czasowym) i *miesiączek* (‘światło niebieskie’) Kup Pol 29.

Formy zdrobniałe używane głównie w pieśniach (choć nie tylko): *miesiączek* powesz., *miesiączeńko* 43, 45b, *miesiączyczek* 55a; *księżyczek* 41a, 45a, 50c, 71d, 96a; *księżyczneńko* 42.

W formułach powitalnych nazywany *niebieskim dziedzicem*, *niebieskim królewiczem*, *synem Dawida*, →nów. Synonimy ekspresywne K. uwydatniają cechy wyglądu: *rogacz* Płat Krak 582 (w pieśni); *łysy* K 48 Ta–Rz 317 (za: Wisła 1890/152 z żargonu złodziejskiego); *trzyuszcz-błyszcz* Dzik Klech 41, *błyszczaty* Mocz Kul 2/649; *Klara* Kup Pol 31 (z łac. *clara* ‘jasna’), *gómol* ‘bezrogi księżyc’ Maj Śląsk 128.

Żartobliwe nazwy opisowe: *nocne słońce* 112; *kawalerskie słońce* Kup Pol 31 od Zgorzelca, Ostrołęki, Kazimierzy Wlk., Niska, *kawalerskie słonko*, *słońce kawalerów* Kup Pol, 31, Płat Krak 582; *zdrajca miłości*, *zwodziciel* Kup Pol 31; *podglądacz* TN Gorajec 1984; *słomiany wróżbita* Płat Krak 581; *Twardowski* Kup Pol 31; *werdebus* (z pieśni,

z niem.) Płat Krak 580; rzadko *oko Boga* oświecające świat w nocy K 34 Cheł 254, tak jak słońce w dzień.

↑ Nazwy nadrzędne: powsz. *światło* np. K 3 Kuj 93, Etnl 1989 Bilg 111; nowsze: *planeta* K 15 Poz 5 i *planeta* Kup Pol 29, Czop Mat 102. W bajkach przedstawiany jako postać żywa 93–96, 103, 106.

↓ Nazwy podrzędne odnoszą się do wyróżnianych faz *księżyc*a, nazywanych w gwarach małopolskich i sieradzko-łęczyckich zapożyczonym z języka naukowego wyrazem *kwadra* Kup Pol 35, bądź jego repliką rodzimą *ćwierć* Kup Pol 35. K. ma cztery kwadry Dej Kiel 1977/285. W zasadzie jednak podział na fazy K. jest w tradycji ludowej – podobnie jak w ogólnej polszczyźnie potocznej – inny niż w języku naukowym. W zbadanym przez nas materiale wyróżniane są trzy podstawowe fazy K.: początkowa – kiedy K. pojawia się i *rośnie*: →*nów*, środkowa – kiedy K. osiąga kształt koła i świeci najjaśniej: →*pełnia*, i końcowa – kiedy K. zanika: →*wiotek*; oraz trzy fazy pośrednie: →*półpełnia*, →*księżyc po pełni* i →*puste dni*. Na Warmii i Mazurach (i nie tylko) cały okres dzieli się ogólnie na dwie części: okres wzrostu, gdy K. jest *na młodzi*, i okres ubywania, gdy K. jest *na starze* Szyf MiW 142.

✦ Podstawową kolekcję tworzy K. ze słońcem i gwiazdami; zwykle wymienia się je w stałej, znaczącej kolejności: słońce, K., gwiazdy. Do tych trzech, a często tylko dwóch rodzajów światła niebieskich, w różnych gatunkach folkloru przyłącza się różne dalsze elementy, tworząc niekiedy rozbudowane zespoły.

W bajkach kojarzy się K. i słońce traktowane jako para ludzi: *żona i mąż* Lom Baj 73, war.: Lud 1896/327; *dwaj bracia* Wiata 1916/137, których siostrami są gwiazdy 109; wyjątkowo jako *ojciec i syn* 106. W pieśniach i przemowach weselnych na wschodzie Polski K. jest panem młodym, słońce panną młodą Drab Podl 38. Na słońce i K. powołują się zakochani 61a, 62F; w kołędach K. razem ze słońcem służy nowonarodzonemu Jezusowi 40. W zamówieniach choroby wysyła się w miejsce, gdzie nie świeci słońce i nie dochodzi K. 30. Jako elementy współtworzące pogodę słońce i K. bywają też dalej łączone z *deszczem* 42, 94, *mrozem i wiatrem* 94, 95A.

W pieśniach: słońcem, K. i gwiazdami (ewent. też *planetami*) ozdobił Bóg niebo i świat 52, 87, podob. Lud 1906/167, Kup Pol 10, przyozdobił też nimi postać Matki Boskiej 83, której służą i świecą razem z zorzą 84, podob.: K 26 Maz 95, Maj Motycz 27; chwalą one Boga razem z niebem, dniem i nocą 49, witają nowonarodzonego Jezusa razem z narodami i bydłami 39, płaczą nad grobem Jezusa razem z obłokami, piorunami, niebem 48, z całym stworzeniem 86b, płaczą nad niedolą ludzi razem z niebem 86a. Słońce (zorza), K. i gwiazdy są rodziną dla żołnierza 76 i sieroty 85. Przywołuje się je na pomoc przy zamawianiu chorób 28, 31. W baśni poznańskiej demoniczny starzec chce je, przypisane do trzech panien, uwięzić w podziemiu 92. Na Podlasiu obrazami słońca, K. i gwiazd zdobi się korowaj PSL 1966/2/127–128, Etnl 1988 Bącz 82, Etnl 1988 Polin 180.

Częściej K. występuje razem z gwiazdami 61, 67, 71, 78 i między gwiazdami 1, 3, 45, 55, 65, 90; K. i gwiazda to chłopiec i dziewczyna 58, K. i gwiazdy są świadkami ich miłości 70, 91. Chłopiec przysięga na K. i gwiazdy 66. K. z gwiazdami jest wyprawką dla nowonarodzonego Dzieciątka TN Tuazów 1988; K., gwiazdy i *cały świat* służą dziewczynie 44, kochankom Nyr Kar 250, ZWAK 1880/174; K. i *Gwiazda Wieczorna* razem wschodzą i zachodzą Gład Wiedz 73, 134.

K. i *jasne zorze* świecą chłopakowi, gdy się żeni K 28 Maz 151. K. i *chłodny wiatr* towarzyszą rozłączeniu się *młodej pary* 56h.

Pewne kolekcje z K. są szkodliwe lub niepożądane. Przy dwóch światłach, K. i słońcu, nie należy siać zboża, pszenicy, gryki (*tatarki*), lnu 107. W zamówieniach magicznych – jako *braci*, którzy nigdy się nie zejdą (ich spotkanie przyniosłoby chorobę) – wymienia się: K. na niebie, rybę w wodzie, robaka w drzewie, dąb *w boru* / na niwie, kamień na morzu 29.

↔ K. jest stawiany w opozycjach ze słońcem, gwiazdami i ziemią: ze słońcem na zasadzie kontrastu dzień : noc 18, 53, 71e, 100a, i ogólniejszego jasny : ciemny (jaśniejszy : ciemniejszy; światło własne : światło odbite) 13, 17; fraz. *zartować sobie z miesiąca, kiedy słońce świeci* NKPP słońce 39; w baśni *uroda córki macochy gaśnie przy Kasinej jak światło miesięczne przy słońcu* K 14 Poz 30; a także opozycji pochodnych: wschód : zachód 63, praca : odpoczynek 14; ciepły : zimny (grzeje i wysusza / nie grzeje, nie wysusza) 12, 36; z gwiazdami – na zasadzie stopniowości przeciwieństwa jasny : ciemny 19, por. też przysł. *Nie dbam o gwiazdy, kiedy księżyc świeci* 19 – główną podstawą kontrastowania K. i gwiazd jest jednak liczba, opozycja jeden : wiele 67A, D; z ziemią – na zasadzie cech: daleko : blisko 24, 47 oraz martwy : żywy Czap Mat 102.

× (a) Podobnie jak słońce, gwiazdy i cały świat K. jest nazywany dziełem Boga, np. Baz Tatr 138, Kur Opol 49, ale niedokończonym, pozostającym pod wpływem „złego” Kal Lim 19. Legenda z Ziemi Dobrzyńskiej łączy powstanie K. z diabłem, który chcąc zrobić słońce skradł Bogu kawałek słońca i z niego utworzył się księżyc K 42 Maz 362, ZWAK 1878/126, por. Fisch Lud 155. Wedle opowieści krakowskiej to „Matka Boska dla chwały Pana Jezusa postanowiła słońce i księżyc” K 7 Krak 29, odstępuje K. św. Jerzemu 104Cb.

(b) W bajkach: *suknia z miesiąca; powóz z miesiąca* ZWAK 1878/150; *ubranie z miesiącem* (bije od niego luna) K 42 Maz 493.

⊙ Wygląd K. związany jest z jego *przemianami*. Np. w żartobliwej współczesnej pieśni ludowej (noszącej cechy autorskiej kompilacji) dziewczyna-żniwiarka rozmawiająca z K., mówi do niego, że *raz jesteś jak człowiek, drugi raz jak kiszka* Płat Krak 581. Najwyraźniej postrzegane i charakteryzowane są trzy fazy, →nów, →pełnia i →wiotek.

K. jest *jasny* 31a, 41, 42, 43, 61d, 76, też we fraz. *jasny jak miesiąc/księżyc na niebie* NKPP jasny 6; K. jest *jaśniejszy* w dniu Zmartwychwstania, bo wtedy czci święto wielkanocne 49d; w pieśniach: *gołębica jasna jak promyk księżycyca* K 57 RuśC 603, 605, *jaśniejsza nad blask księżycyca* K 42 Maz 61; Maryja jaśniejsza niż miesiąc ZWAK 1879/60; *blyszczący* 97B; *blady* – fraz. *blady jak księżyc* NKPP blady 7; jest *blady*, bo w nocy nie śpi 9, 97A; ma *blade promienie* 64. W bajce córka macochy nazywa K. *krzywym i bladym* 94, daje *białe światło, wygląda jak ser* 105; *srebrny* LL 1961/4–6/87; *jagbi ze srybra* Nitsch Tek 253 pow. gniewski; w gadce *coś jak księżyc daje srebrny odblask* K 8 Krak 59; *złoty* 56h, 73.

Wedle wierzeń krakowskich K. utworzony jest ze srebra, dlatego ma połysk białawy Wisła 1891/628; albo z materiału podobnego do próchna świecącego w nocy Kal Lim 20.

Uwydatnia się *okrągłość* K.: *koło miesięczne* 48, *krąg miesiąca* 54, *toczy się jak koło* 8, *wschodzi jak młyńskie koło* 63Aa; por. fraz. *ktoś mo gzycht* [‘twarz’, z niem. Gesicht] *jak miesiönczek w kole* NKPP księżyc 4d; K. jest jak placek 105c. W zagadkach

porównywany jest do *bochna chleba, główki kapusty* 1, w przysłowiu do *rybiego oka*: *Księżyc patrzy jak rybie oko* NKPP księżyc 10 (to porównanie wyraża dodatkowo cechę 'martwoty', 'bezduszości'). W pieśniach weselnych – *korowaj jak miesiąc szyroki* Hol Wes 20, 81; w poezji chłopskiej *olbrzymi* 111.

W sposób wartościujący K. jest określany jako *śliczny* lub *piękny*. W pieśniach maryjnych *Matka Boska* jest *śliczna jak księżyc* K 23 Kał 253, K 19 Kiel 134, *nad księżyc piękniejsza* K 23 Kał 252, 253, *świetniejsza* K 23 Kał 244, *stoi w piękności księżycyca* K 11 Poz 72, K 10 Poz 226. W przysł. o dziewczynie: *Choćbyś była jako miesiąc, bez posagu za mąż nie chodź* NKPP posag 3; w tekstach obrzędowych do K. porównuje się *pannę młodą*: *jak miesiąc piękna* Kur Opol 123; także szaty K 3 Kuj 130, Sim GŚlask 16, *suknia świetna jak miesiąc* Wój Klech 169; ozdoby oraz atrybuty władzy: *korona kieby miesiąc z gwiazdami* K 8 Krak 108.

Inne cechy K. to: *czysty* 32; *wesoły* 105a; *cichy* 97A; *martwy* Etnl 1989 Bilg 111.

Wygląd K. jest najszczegółowiej uwzględniany w przepowiedniach pogody: K. *w kole, w lisiej czapie, w uszach, w chmurkach* itp. – zob. przepowiednie.

K. w różnych gatunkach jest przedstawiany jako istota żywa, zob. dalej K. jako postać żywa.

★ Części K. to: *tarcza* 104G; *promień (promienie)* TN Zamch 1984, K 2 Kuj 109, K 31 Pok 210, Wój Klech 81, K 15 Poz 14; *promyk* 82a, *rogi* 3, 97B; w pieśni *A u miesiąca dwa rogi, a u Jasieńka dwa braci* K 28 Maz 152, war.: Lud 1903/226. *Metáf. K. ma twarz* K 14 Poz 238, Wój Klech 81; w żart. rymowance *dupę* 38; w bajkach ma ciało ludzkie 95.

♣ Zanotowano wierzenie, że są dwa księżyce – jeden świeci na jednej połowie ziemi, drugi – na drugiej Lud 1896/162; *trzy księżyce* ujrzał zbójca, który chciał zabić Jezusa, Maryję i Józefa uciekających do Egiptu 88, 102. W bajkach krakowskich mowa o dwunastu *braciach miesiącach* (każdego miesiąca przyświeca inny) 103.

● Najsilniej postrzegana i językowo utrwalona jest cecha zmienności K.: fraz. *ktoś odmienia się jak miesiąc* NKPP odmienić się 1, podob. NKPP pan 181. W poznańskiej bajce matka K. wciąż musi mu od nowa szyć ubranie, bo K. stale zmienia wymiary i wygląd 96. W przekazach wierzeniowych tłumaczy się, że K. zmienia się co miesiąc, bo od czasu zabicia Abła przez Kaina „Bóg każe K. co miesiąc iść do piekła i tam się przetapiać na nowo” Lud 1896/327, a siły piekielne próbują rozdrapać K. i zagrzebać w ziemi Kał Lim 19. W ciągu roku K. odmienia się dwanaście razy Or L 1938/160, por. 103. W ciągu roku K. robi po niebie taką samą drogę jak słońce, przesuając się z *małego wschodu* i *małego zachodu* na *wielki wschód* i *wielki zachód* Kał Lim 21. *W zimie księżyc jest wyżej na niebie, w lecie – słońce wyżej* TN Banachy 1984.

O *rosnącym* K. mówi się, że *księżyc / księżycyca przybywa* Mac ChDobrz 35, Kup Pol 54, *przybiera, dobiera* Kup WiM 17, Kup Pol 54; *powiększa się, zwiększa się, większy się robi* Kup Pol 54; *rośnie* 33, 96, Kup Pol 54, Sych SGKasz 2/281; *rośnie do pełni* Baz Tatr 84, *narasta* Kup Pol 55; *przyjmuje, przyima, do pełni / pod pełnię idzie, podchodzi, przychodzi* Kup Pol 55, Kup WiM 17, 18, Or L 1938/160; *dopełnia się* Kup WiM 18, Kup Pol 55.

O *ubywaniu* K. mówi się, że *księżyc / księżycyca ubywa* 96b, Kup Pol 55, Or L 1938/160; *odima, odejmuje, ujmuje* Kup Pol 56, Kup WiM 18; *księżyc uchodzi, K. schodzi* Kup WiM 18; *schodzi z pełni* Kup Pol 50. O tej fazie mówi się też, że K. *malutki jest* Kup Pol 50; K. *maleje, upada, ucieka, niknie, zostaje (się)* Kup Pol 50, 55, 56; *kończy się* 96b,

Kup Pol 50; *zmniejsza się, pomniejsza się, umniejsza się, zumniejsza się* Kup Pol 56; *jest na wychynowiu* Kup Pol 50; *z pełnego idzie* Kup WiM 18, Kup Pol 55; *odbywa, odbiera, ubiera* Kup WiM 17, 18, Kúp Pol 55; *cofa się, ginie* Kup Pol 50, 51, 56, Kup WiM 18; *już je po pole* Kup Pol 46, *z pełni, z pełna* Kup Pol 46, *po pełni* Kup Pol 46, Szyf Trad 41. Inne określenia tej fazy to: *księżyc zachodzi* Kup Pol 50; *K. na zachodzie* Kup Pol 50; *K. na schodzie* Kup Pol 51, Mac ChDobrz 35; *schód* K. Kup Pol 51, 56; *K. na starze* Kup Pol 56; *K. na starych dniach* Kup Pol 50; *K. jidze na cmą* Sych SGKasz 2/281; *miesiąceć sie będzie ćmił* Kuc Mlp 40.

Zakazy i zalecenia. Z przybywaniem i ubywaniem K. ma związek w potocznym rozumieniu wzrost i zanik wszystkiego w całej przyrodzie Fisch Lud 162. Z tego względu dobrze jest wykonywać pewne czynności przy rosnącym lub malejącym świetle K., innych zaś należy wtedy zaniechać.

Sądzi się, że gdy K. przybywa wszystko dobrze rośnie i będzie rodzić się obficie Kul MiW 435. Z tego względu należy wtedy siać i sadzić – zwłaszcza groch Or L 1935/158, zboże Kup Pol 39, Kul MiW 435, pszenicę Or L 1935/158 – gdyż rośliny będą rosły wraz z przybywającym K. Szyf Trad 43, Szyf MiW 144. Gdy się K. *dopełnia*, dobrze jest także ścinać drzewa Lud 1976/145 i strzyć włosy Or L 1935/158.

Gdy K. ubywa dobrze jest: czyścić domy z robactwa i kurzu K 23 Kal 79, Sim Wierz 235, niszczyć chwasty, owady Sim Wierz 235, *ścierać plamy* Szyf Trad 43, Kul MiW 435. Wtedy najlepiej rozpoczynać leczenie Sim Wierz 235, zamawiać choroby Bieg Lecz 37, Kul MiW 435, np. pozbywać się kurzajek Bieg Lecz 127 i wypędzać tzw. *zimnych ludzi* [choroby] Bieg Lecz 185, nacierać lub nagrzewać guzy, wole Or L 1928/60. W tym czasie dobrze jest także leczyć bydło Kul MiW 435. W godzinach *zostających pod rządem* K. nie szczęści się w małżeństwie, w pożyczaniu pieniędzy i w sprawach, które wymagają trwałości K 31 Pok 31; nie należy zawierać małżeństw po pełni, bo razem z ubywającym K. może *ubyc miłość i szczęście* Sim Wierz 235.

■ **Świecenie** K. jest inne niż słońca, stąd mówi się nie tylko o *świecie* s1 i *blasku* K. s1a, s2b, ale i *poświacie* s2a; charakterystyczne wyrażenia to *blady księżyc* 9, *blady promień* 64, *mdławy promyk* K. s2a. Dobitnie tę różnicę są oddawane przez przysłowia: *Gaśnie księżyc przed słońcem* 13, *Słonisko je jak zecę [życie]: lśni blaskę własnym, kszędz zas jak kunszt: zewi sę pòzeczonym* 17, *Od promieni księżycyca nie dojrzeje grono winne* 20 – oraz formuły potoczne Etnl 1989 Bitg 111 i pieśniowe *księżyc świeci, a nie grzeje* 62F. O świetle K. mówi się, że jest *pożyczane od słońca* Plat Krak 579, Etnl 1989 Bitg 111, że *księżyc świeci blaskiem słonecznym* TN Łazory 1984, odbitym Kal Lim 20.

W pieśniach K. *świeci jasno, pięknie, szeroko; wysoko, z nieba, prosto przez obłoki; po drodze, przez pole, przez ciemny las; prosto w okno, przez okno, do komory ...* – łącząc zwykle swoim światłem niebo z domem dziewczyny 55–57, 62A–H, 67C, D, 69B, 71, 91; w pieśniach lirycznych przeważnie *świeci/przyświeca* młodym i *zakochanym* 56i, 62A–H, 64, 67A, B, 69A, 72, 95, 77, 79, 80, 82c; przy świetle K. *zbliżają się do siebie zakochani* 62; w pieśniach oddających realia czasów pańszczyźnianych, *świeci* idącym do żniwa dziewczętom-*żniwiareczkom* 50; w zam. – *oświeca chorego* 28; *świeci jakby "oczami patrzył* TN Zamch 1984; *K. świeci się* 71d.

Brak światła, →zaćmienie K., jest nieszczęściem. W zamówieniach tam, gdzie nie świeci słońce ani K., wypędza się choroby 30, 31c.

Co się dzieje przy świetle księżycu zob. czas.

Ruch. K. *wschodzi* 15, 59, 62Gc, 63Ad, 63B, *wychodzi* 63Ab, 111, *toczy się po niebie* 8, 111, *wędruje* 73, *odpływa* 74, *chowa się* 10, 75, *zachodzi* 75. Wg tradycyjnego przekonania *Ziemia jest okrągła, lecz stoi w miejscu, a dookoła niej krąży cały świat, który też jest okrągły, gwiazdy, Słońce, Księżyc* LSE 1984/143; notowano jednak i przekonanie przeciwne, że to „Ziemia wykonuje obroty wokół własnej osi, a Słońce lub Księżyc stoją w miejscu” LSE 1984/142.

■ **Księżyc jako postać żywa.** W bajkach śląskich, poznańskich i małopolskich K. ma matkę, która prowadzi mu gospodarstwo i rozmawia z odwiedzającymi jego mieszkanie ludźmi 94, 95. W bajce lubelskiej *spiera się / swarzy się ze słońcem, kto daje lepsze światło* Etnl 1989 Bilg 111, podob. Płat Krak 579. W krakowskich opowieściach wierzeniowych mowa o dwunastu *braciach miesięczkach*, którzy mieszkają w dalekiej chacie 103. Podobnie jak słońce, K. ma rodziców ZWAK 1887/3 Olkusz. W bajce chłop przedstawia diabłu K. jako swego brata 93. W biłgorajskiej kolędzie życzącej słońce, K. i deszcz to Trzej Królowie 42.

♥ W pieśniach K. wraz innymi światłami niebieskimi czuje i przeżywa: uczestniczy z całym światem w chwale Boga: *wita* małego Jezusa 39, *służy Jezusowi* 40, a w kolędzie życzącej – także dziewczynie i chłopcu 44; *chwali Boga* 49a, b, *dziwuje się piękności Jezusa* 49c, *placze/boleje* wraz ze słońcem, gwiazdami i in. nad grobem Jezusa 48, 86b i nad niedolą ludzi 86a; *czci święto wielkanocne* 49d, nie chce przyjąć grzesznych dusz potępionych przez Jezusa 89.

K. *widzi/zna* cierpienia zakochanych 64, 70b, i partyzantów 73; *wie* o zakochanych 70b, 77 i pomaga im 64; *smuci się nad panną* Krzyż Kuj 1/111 i wychodzi smutny zza chmury, gdy dziewczyna umiera LL 1972/2/60 – ale też (w nowszych pieśniach) *zazdrości* kochankom, gdy się do siebie zalecają Płat Krak 580, 582, gdy jest cienki *kocha* panienki, a gdy grubszy, *drwi* z nich i *śmieje się* Płat Krak 581. K. *patrzy spoza chmury* Nyr Kar 199; w zagadce i rymowance *księżyc wiedział – nie powiedział* o rosie (nie wysuszył rosy) 12, 36.

◇ **Rozmowy z księżycem.** W pieśniach miłosnych i weselnych K. jest rozmówcą zakochanych i weselników, zwłaszcza jest adresatem wypowiedzi zawierających prośby o pomoc. Do K. zwracają się i przywołują go – prosząc, by im przyświecał – *zakochani*, którzy idą do siebie i chcą być razem 62A, B, 77. Dziewczyna prosi, by K. nie świecił niewiernemu kochankowi Rog Śląsk 103, chłopak – by nie świecił niewiernej kochance Stoin Żyw 258. Do K. zwracają się w różnych momentach obrzędu uczestnicy wesela, dla którego K. jest wzorem, miernikiem czasu i świadkiem 56f, g, i, l.

K. jest proszony, by świecił idącym w nocy do żniwa dziewczętom-*żniwiareczkom* 50. Przywołują go zbójnicy jadący *na zbój* 72. Do K. (także gwiazd, żywiołów przyrody) zwraca się chory lub zamawiacz o zabranie choroby 31, 32. Dusze zmarłych proszą K., aby je przyjął, bo Pan Jezus ich nie chce 89. W bajkach z personifikowanym K. rozmawia sierota 94, 95, podob. 103; K. Jest świadkiem i mścicielem zbrodni 99.

Rozbudowane formuły powitalne kierowane do K. *nowego*, ślad archaicznego kultu K., podane pod hasłem →nów, funkcjonują do dziś w pisanej poezji chłopskiej 110.

Obrazem piętnowanego kulturowo zachowania jest *szczekanie* (psa, wtórnie człowieka) *na księżyc / na stońce / na Pana Boga*: ogpól. fraz. *szczeka na księżyc* znaczy 'obmawia, mówi oszczerstwa' 21.

□ Działania sprawcze K. są w wierzeniach i tekstach folkloru bogato udokumentowane.

Uważa się, że K. ma wpływ na pobudzanie uczuć miłosnych (o czym była mowa wyżej), por. LSE 1962/7; przy świetle K. wszyscy chcą się żenić Płat Krak 579, przy czym wyrażenie fraz. *kawaler księżycy* znaczy 'niewierny kochanek' Nyr Kar 239.

Wedle wierzeń światło K. budzi i ożywia zmarłych K 15 Poz 14, Szyf MiW 1/44, Kul MiW 435–436, demony Sim Wierz 237, upiory Lud 1956/553, wiedźmy K 31 Pok 210, ożywia istoty wodne (*wodników, wodnice, topielice i topielców*) K 15 Poz 14, Kul Wiel 3/442; nie należy zbliżać się, a zwłaszcza dotykać wody w rzece lub stawie, bo „oświetlona przez K. ciągnie ku sobie” K 15 Poz 5.

Światło K. ma wpływ na ludzi dorosłych i dzieci Szyf Trad 43, Etnl 1989 Bilg 116, 117, Czap Mat 107, TN Krasieczyn 1985. Jeśli przejdzie przez człowieka, zwłaszcza dziecko, może wywołać: *lunatyzm* K 17 Kub 69, Etnl 1989 Bilg 117, TN Banachy 1984, Wit Baj 68, TN Krasieczyn 1985, ZWAK 1889/67; *choroby* Wisła 1916/85, K 48 Ta–Rz 302, Szyf MiW 83; chorobę *miesiącznika* (tj. niechęć do jedzenia i picia, wymioty, otwarte oczy podczas snu) Kul Wiel 3/413; tzw. *łunnika* Czap Mat 107; płacz K 34 Chel 162; konwulsje Szyf Trad 44, Szyf MiW 144; rozwolnienie K 48 Ta–Rz 302 i zielone odchody ZWAK 1892/258; kalectwo K 45 Gór 495.

Praktyki ochronne. Aby zabezpieczyć dzieci przed szkodliwym światłem miesiąca należy: zasłonić okno K 34 Chel 162, Etnl 1989 Bilg 117, Wisła 1916/85; zasłonić łóżko TN Banachy 1984; zawinąć dziecko w chusteczkę, żeby K. nie naświetlał jego twarzy Etnl 1989 Bilg 117; nie kłaść dziecka koło okna, bo K. może wyciągnąć dziecko przez okno TN Krasieczyn 1985; spać w miejscu, do którego nie dochodzą promienie K. K 17 Lub 69, K 45 Gór 495.

Dobłą ochroną przed światłem K. jest postawienie na oknie naczynia z wodą Kul Wiel 3/413, Szyf Trad 44, Szyf MiW 144, Wit Baj 68, Wisła 1902/414 lub położenie na oknie skórki chleba Wisła 1902/414, rozsypanie prosa i zrobienie śladów, po których musiałby przejść K. Czap Mat 108. Kobieta ciężarna nie powinna chodzić *po księżycu* z odkrytą głową, gdyż to sprowadza ciężki poród Wisła 1894/583. Należy także zakryć wodę, na którą świeci K., gdyż kto ją wypije, staje się lunatykiem Sim Wierz 237. Jeśli promienie K. „dotknęły dziecko”, należy przenieść je nad studnię Wisła 1916/85 Kieleckie. Chory powinien chronić się przed światłem K., aby choroba się nie *wkorzeniła* Czap Mat 109.

◆ K. był i poniekąd jeszcze dziś jest otaczany szacunkiem Kot Podg 87. Szczególnie zwracało uwagę pojawienie się na niebie nowego K., do którego zwracano się ze specjalnymi formułami powitalnymi, →nów. Ślady kultu K. zachowały się w zakazach przeklinania w jego obecności oraz wskazywania nań palcem K 34 Chel 157, Sim Wierz 237, Wisła 1900/55 Myślenice. Uważano to za grzech ZWAK 1892/254; wskazywanie palcem na K. mogłoby spowodować śmierć rodziców K 42 Maz 402, sztywność palców SSSI 2/554, moczenie nocne Sim Wierz 237, wypadanie z rąk i tłuczenie się różnych przedmiotów, jak garnki, miski, szklanki, jajka Wisła 1897/118 Radzymin, Sim Wierz 237, Or L 1928/58. Wedle wierzeń opolskich, jeśli dziewczyna chce wyjść za mąż, musi ukłonić się K. trzykrotnie i wymówić imię tego, którego kocha Sim Wierz 236. W lubelskiej pieśni

weselnej młoda ma patrzeć *oczkiem do miesięczka*, by otrzymać błogosławieństwo od Matki Boskiej Oles Lub 40.

Pozostałościami kultu K. są przysięgi na K., por. fraz. *przysięgać na księżyc, na gwiazdy* Kot Rzesz 318, 372; złożeczenia, np. *żebyś nie widział księżycyca*, zaklęcia typu *jak pragnę księżyc oglądać* Szyf Trad 44. Chłopiec przysięga dziewczynie na *miesiąc i gwiazdy* 66, zapewnia, że kocha dziewczynę *nad gwiazdy, nad księżyc, nad słońce* Folk Łódz 65.

● **Księżyc a pies.** W specjalnym stosunku dystansu wobec K. stawiany jest pies, jak świadczy fraz. *ktos szczeko jak pies na miesiönczek* NKPP *szczekać* 7c, podob. NKPP *pies* 251b, por. ogpol. *Wolno psu i na Pana Boga szczekać* (nikt nie uniknie obmowy) S SFr *pies* 76, ewent. *Wyje jak pies na miesiönczek* NKPP *wyć* 1, pot. raczej *wyje jak pies do księżycyca* 'głośno, przeraźliwie' ogpol. przysłowie *Psy wyją, a księżyc świeci* S SFr *pies* 72 oraz bliskie mu przysł. *Wolno psu na miesiąc szczekać* 21, oznaczają sytuację obmowy nieskutecznej ze względu na dystans dzielący obie strony. Wycie psów do K. jest tłumaczone jako zapowiedź: *nie s z c z ę ś c i a* Etnl 1989 Bilg 115; *śmierci* TN Krasieczyn 1985; *pożaru* TN Zamch 1984; *wojny* K 17 Lub 130. Jeśli psy wyją *gromadnie*, będzie *kataklizm* Etnl 1989 Bilg 115.

△ (a) K. *na niebie* powsz., ale i *w niebie* 45c, 93a; *w raju* 56f; *toczy się po niebie* 8; w zagadce metaf. jest *na wielkiej łące* 3a, *na polu* 12c, *na środku wsi* 4 [tj. na niebie]; *ponad chmurejką* 43. W formule niemożliwości: *Musiąło by nie być na niebie miesięca, zebym se nie wziena chłopaka z tysiąca* 61a.

W pieśniowych porównaniach: jak K. *między gwiazdami* – tak gospodarz/gazda *między kopami* 45a, zniwiarze (kołędnicy) *między snopami* 45b, ukochana *między dziewczętami* 65, panna *między kawalerami* 45c, panna młoda / dziewczyna *między druhami/pannami* 55, panna z *dzieciatkami* 45d, Jezus *między bydłtami* 45e, dusza w raju *między braćmi i siostrami* 90.

K. jest *wysoko* 56c, 62D, 72: *wysoko na niebie miesięcek przybity* Sad Podh 129, K 6 Krak 144, K 28 Maz 250, Lom Śląsk 274; *w górze* LL 1960/2–3/49. K. jest *daleko*, w miejscu niedostępnym dla człowieka, do czego nawiązują frazeologizmy: *porwoł sie z kopaczkóm na miesiönczek* NKPP *motyka* 3f; *głupi jak stąd na księżyc* NKPP *głupi* 64; *Czy spadłś z księżycyca?* NKPP *padac* 3 oraz zagadki 11.

W pieśniach miłosnych i weselnych K. lokalizowany jest nad miejscem akcji i oświetla je 56, 62A, B, E, G, H, 72. W pieśniach religijnych K. jest pod nogami Maryi 83.

Jako postać bajkowa K. mieszka w domu 95, w *chatupie* 94, a dwunastu braci *miesięczków* – w *odległej chacie* 103a *na ziemi* 103b. W poznańskiej baśni słońce, K. i gwiazda, uwięzione w podziemnych pokojach zostają przez bohatera wydobyte na świat 92. W anegdocie głupcy widzą K. w studni 105a, b, d, a zwierzęta – w rzece 105c.

Co jest na księżycu? W wierzeniach i opowieściach wierzeniowych K. jest miejscem pokuty lub nagrody Kuch Pol 9, 10, Fisch Lud 162. Powszechnie opowiada się, że na K. znajdują się ludzie ukarani za pracę w święto lub za kradzież 104B: chłop rozrzucający gnój 97B, chłop *pańszczyźniak* 97A, dwaj skłóceni bracia / Kain i Abel 104D, Twardowski lub jego synowie 104E. Wedle wierzenia opolskiego na K. stare panny po śmierci palą ogień śmiel Opol 76; w Sieradzkim wierzy się, że tęczą może „chwycić i unieść do jasnego księżycyca dziewczynę, co swawolnie i bezmyślnie

przeigrała kilkanaście wiosen” Kuch Pol 10, podob. Lud 1926/45. Zapisano wierzenie, że czarownice (czarnoksiężnicy) zawieszają na K. i gwiazdach człowieka zamienionego w kozła *Wiata* 1900/465.

W bajkach mówi się o mieszkającym na K. kowalu niebieskim 93b, w opowieściach wierzeniowych – o skrzypku lub św. Jerzym grającym na lutni lub skrzypcach 104C, a także o prządce, która przędzie nici babiego lata lub Sybilli szyjącej koszulę (gdy skończy szycie, nastąpi koniec świata) 104F, o obliczu króla Władysława Warneńczyka 104G, bliżej nieokreślonych postaciach ludzkich 104A, górze 104H. Sporad. wymienia się: Adama i Ewę, Judasza Fisch Lud 162.

Przysłowie *Organista widzi organy na księżycu* 25 wyraża krytyczną myśl, że każdy dostrzega tam to, co mu najbliższe.

∞ K. wyznacza porę s n u, słońce – pracy: w przysł. *Śpij o miesiącu, a rób o słońcu* 14; fraz. *któs pracuje za słońca i za miesiąca* NKPP *pracować* 52, *Wiata* 1896/624, znaczy ‘pracuje bez umiaru, bez ustanku’, ale kiedyś *się d’o miesiącka żeno na tłukę przy muzyce* Nitsch Tek 120. Świecenie K. w nocy jest podstawą zagadki: *W dzień się chowó i spi, a kiedę się cemno robi, to se pokazęje* 10; w przysł. *Tęskna nocka bez miesiączka, dzionek bez słoneczka* NKPP *noc* 16.

W pieśniach weselnych Polski środkowej i wschodniej w stałej relacji do K. toczy się akcja weselna: dzielenie korowaja, oczepiny, wianowanie i in. 56. W pieśniach miłosnych i balladach K. i jego światło stanowią tło zdarzeń miłosnych: kochankowie przywołują się, spotykają, zalecają i rozstają 62, 63, 71c, 81, umierają 81B. Fraz. *nałowić ryb o miesiącu* znaczy ‘romansować’ NKPP *ryba* 48, *war.*: Wit Baj 305.

Wtedy, gdy K. świeci, pokazują się w postaci widm dusze zmarłych: kochanków 82a, c; samobójczyni 82b; ludzi pokutujących 101a, m.in. króla Sobieskiego, który wyjeżdża na koniu z toni jeziora 101c, rycerzy polskich i szwedzkich, którzy wstają z grobu i walczą do północy 101b. Ma wtedy miejsce „procesja dusz” Lud 1982/144, podob. LL 1958/1/33, K 15 Poz 211, 317–318, Grodz Łęcz 41, Kuk Pow 188, 207, K 55 Ru4K 439.

Przy świetle K. działają siły nieczyste: diabły K 14 Poz 143, Grodz Łęcz 107, Kot Podg 48, Mosz Kul 2/648; czarownice Wój Klech 163, upiory i wiedźmy K 31 Pok 213; czarownice tańczą z diabłami K 7 Krak 98, zbierają zioła Etnl 1989 Bilg 103, *masło klecą* 35; diabeł przeczyszcza pieniądze Szyf MiW 102. W tym czasie *borowy Palma* próbuje zabić diabła na porębie Dek Sier 104; chłopiec widzi w lusterku piekło z czarownicami K 8 Krak 131.

Gdy K. świeci pojawiają się demony wodne – *utopiec* 100, także: Pel Dem 87, Sim Gad 65, 82, 83, Sim Wierz 243, 244, Sim ŚlOpol 125, 138, Kot Podg 52, Baz Tatr 91, Lud 1982/123, ZWAK 1885/62, ZWAK 1886/112; *topielnik* K 35 Przem 233, *topielec* (który zaspokaja głód bladym promieniem K.) K 15 Poz 14, Pel Dem 83; *wilije* czyli „dziewice z marle” (*wiły*) K 15 Poz 64, Mosz Kul 2/649, *rusalki* K 15 Poz 195, Mosz Kul 2/649, *boginki* Pel Dem 95, *bogunki* K 42 Maz 388, *dziwożony* przędące len Mosz Kul 2/648; *zmora* Pel Dem 155, *gnieciuch* Kot Podg 45, *strzygoń* K 7 Krak 63, *strach* podobny do kota zwany *hurbósz* (*hurboż*), który dusi człowieka K 51 Sa–Kr 31; *śmierć* Kon WiM 59; *zwozdijos* Dek Sier 35; tajemnicze postaci Dek Sier 106, K 45 G6r 520, K 7 Krak 58, LL 1959/1–2/91; ptak ze złotą koroną na głowie Dek Sier 120, *kaczor* Dek Sier 134.

Gdy K. świeci, mają miejsce – wedle opowieści wierzeniowych – niezwykle zdarzenia. Żabka przemienia się w przesłiczną kobietę K 42 Maz 483, sadi się lub zbiera

diabelskie grzyby Śmiel Opol 18, 21, odbywa się wyprawę po tajemnicze skarby Dek Sier 55, 283. Można wtedy także pozyskać wzajemność uczuć K 31 Pok 218; nauczyć sztuki czarowania Baz Tatr 126, unieszkodliwić czarownicę Sim Wierz 271 i czarowników zwanych *ślepotnikami* Baz Tatr 113; na Kurpiach myśliwi zabezpieczają strzelby przed czarownicami K 42 Maz 374.

W kolędach, gdy *miesiąc oświeca dolinę, pasterze otrzymują nowinę o narodzeniu Jezusa* Bart Lub 152; a kiedy *miesiąc świeci gdy* ['jak'] *biała lelija, Najświętsza Panna Jezusa powija* K 49 Sa–Kr 181. W okolicach Pińczowa w Wielki Czwartek z pojawieniem się K. na niebie rozpoczynano procesję pasyjną K 19 Kiel 188.

♠ *Pogoda będzie dobra, jeżeli K. ma rogi ku górze* TN Zamch 1984, podob. Szyf MiW 143, Szyf Trad 43, Etnl 1989 Bilg 116, Kup Pol 39, ZWAK 1882/196, Or L 1938/160, LL 1966/2–3/69, LL 1976/1/46; jeżeli jest *jasny, cały* Etnl 1989 Bilg 116, *bez korony* Or L 1928/196; sporad. też *na pogodę to pochylony, mówio z roga to pogoda* Kup Pol 39; także: *jest w kole, w lisiej czapie* ZWAK 1878/134, 135, ZWAK 1882/196.

Będzie *niepogoda*, jeśli rogi K. są zwrócone *ku dołowi* Szyf MiW 143, LL 1966/2–3/69, LL 1976/1/46; nad K. lub wokół niego jest *korona* Wisła 1900/464.

Będzie *deszcz*, jeżeli K. jest *okolony koroną* Or L 1928/196, *obwódka* TN Munina 1988, Kup WiM 19; *laurką* Etnl 1989 Bilg 116; *mgiełką* TN Krasieczyn 1985, Wisła 1889/502; *kołem* LL 1964/3/41, Kup WiM 18, 19, K. jest *w czepku* Or L 1928/196; *koło jest nad księżycem* Bąk Kramak 75. Wedle przysł. *Miesiączek w kole za trzy dni woda w dole* 26, podob. Etnl 1989 Bilg 116, ZWAK 1882/196; *Księżyc w lisiej czapie – będzie deszcz* NKPP księżyc 15, podob. Szyf Trad 43, Bąk Kramak 75, Kup WiM 19, Kul Wiel 3/523, LL 1963/2–3/96, Mac ChDobrz 35. Podobnie mówi się o wyglądzie K. na *slotę, wiatr i burzę* ZWAK 1878/134, ZWAK 1882/195, 196, Kup WiM 19, Szyf MiW 155, Czap Mat 104, Mróz Czap Mat 104, Or L 1928/197 oraz *śnieg* Kup WiM 18, Etnl 1989 Bilg 116. W przysł. *Odął się jak księżyc na slotę* NKPP *nadać się* 26; *ubrał się w czapkę na slotę* ZWAK 1882/196. Deszcz będzie także, gdy rogi K. są *ku dołowi, bo z nich ciece* TN Zamch 1984, Szyf Trad 43, Szyf MiW 143, Or L 1938/160, Kul MiW 435. W przysł. *Gdy księżyc w Pannie, a grzmoty, pięćdziesiąt dni pluszczą sloty* 27.

W *zimie* będzie *mróz*, jeśli K. ma rogi do góry, Kup Pol 39, *śnieg* – jeżeli rogiem w dół Kup Pol 39.

Zmianę pogody zapowiadają koła i słupy przy K. (zwłaszcza jasne) LL 1964/3/41, Szyf MiW 144, K 34 Chel 255, Szyf Trad 43, K. *zaćmiony* Etnl 1989 Bilg 116, podob. TN Zamch 1984, *kudłaty* TN Munina 1988.

≈ K. wymienia się ze *słońcem* we fraz. *porwać się z motyką na słońce/księżyc* NKPP *motyka* 3, w zag. 4, w przysł. 21; w pieśni 89; z Panem Bogiem w przysł. *Wolno psu na miesiąc czekać* 21; z *gwiazdami* i innymi elementami kosmosu (które nie chcą przyjąć grzesznych dusz) 89. K. i *kogut* wymieniają się w wycinankach PSL 1957/1/33 Hajnówka i krzyżach zdobiących szczyty domów PSL 1961/4/207.

✠ K. w kulturze ludowej polskiej zachowuje uniwersalną symbolikę opartą na jego cyklicznej zmienności od fazy „młodości” do „starości”, obrazuje *rytm życia*, narodziny, dojrzewanie i śmierć, która jednak nie jest nigdy ostatecznym kresem, jest zapowiedzią nowego początku. Ostatecznie K. symbolizuje ideę „wiecznego powrotu” i *nieśmiertelności* Tom Drz 125.

Jakkolwiek w najgłębszej warstwie wierzeniowej K. „zawiera oba elementy –

męski i żeński, jest niebieskim hermafrodytą” Tom Drz 127, Lud 1896/327, to w pieśniach i bajkach z Polski wschodniej K. jest obrazem kawalera 58, 59, mężczyzny 95. W obrzędzie weselnym na Podlasiu *stonko to młoda, a księżyc to młody* Drab Podl 38. Trzy K. – obrazem Św. Rodziny 102.

W zdobnictwie ludowym umownym znakiem K. jest niepełne koło, *półksiężyc* PSL 1957/1/28 Podhale, Lud 1927/114, PSL 1957/1/8 Kraków; żelazne półksiężyce w ludowym kowalstwie znane są też jako znak wiary mahometańskiej LL 1961/4–6/108 Kurpie. Wycinanki sieradzkie i opoczyńskie zdobiono kółeczkami nazywanymi *księżycami* PSL 1952/1–6/54.

Zastępniki K. funkcjonujące w zagadkach to: *dąb 4, koło 8, 48, łusy/siwy wół/koń 2, łusy/rogaty pasterz/parobek 3, łusy dziad 5, panna 6, świeca 7, bochen chleba / kapusta 1.*

Sennik. K. w snach zapowiada coś niedobrego; młodym – korzystne spotkanie, pannie – przybycie kawalera, kobiecie – ciążę Etnl 1994 Nieb 152.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – Księżyc między gwiazdami jak chleb/kapusta między grochem.

Między polnym grochem leży chleba bochen. (Księżyc między gwiazdami). TN Jarcnia 1964, war.: Folf Zag nr 837, nadto: ZWAK 1886/140, ZWAK 1887/128, MAAE 1908/320, LL 1959/5–6/30, LL 1960/2–3/81, TN Łuszczów 1961, TN Gorajec 1984; *Pomiędzy grochem główka kapusty.* ZWAK 1882/14.

2 – Księżyc – jak (łusy/siwy) wół / (łusy) koń.

Łusy wół przez wrota patrzy. (Księżyc). Folf Zag nr 135; tamże war.: *Siwy wół ..., Łusy koń ...*; nadto war.: ZWAK 1885/300, ZWAK 1887/128.

3 – Księżyc pasterzem/parobkiem, gwiazdy/chmury – owcami/bydłem.

a. *Na wielkiej łące owieczek tysiące, a pośród łąki rozstajne drogi, a pasterz łusy, czasem ma rogi. (Gwiazdy i księżyc).* Folf Zag nr 678, podob. Folf Zag nr 114, tamże war.

b. *Jaki pastérz mó nówicyj owców? (Miesąc – pastérz, owcē – gwiozdē).* Folf Zag nr 390.

c. *Ziemia szyroko, owcy daleko, a pastyrz rogaty. (A to – niebo, gwiazdy i księżyc. Księżyc rogaty to je pastuch.)* TN Jarcnia 1964; war.: *Pole niewymierzone, bydło niezliczone, parobek rogaty, a gospodarz bogaty. (Niebo, gwiazdy, księżyc i słońce).* Folf Zag nr 863.

d. *Chto mó nówiksze baranki? (Miesąc z chmurama).* Folf Zag nr 77.

4 – *Stoi dąb na środku wsi, do każdy chalupy konar wisi. (Księżyc).* Folf Zag nr 655; częściej o słońcu.

5 – *Łusy dziad, ślepa babka, szalony zięć i płaska matka. (Księżyc, noc, wiatr i ziemia).* ZWAK 1885/300.

6 – *Stoi panna w ciemnicy, szyje bez igły bez nici, A uszyła taki kwiat, co na cały świat. (Księżyc).* Folf Zag nr 512.

7 – *Co to za świeca: nikt jej nie zapala, całą noc przyświeca? (Księżyc).* Folf Zag nr 840; war.: zagadki w pieśni: *Co świeci bez jasnej świecy? ... Miesiąc świeci bez jasnej świecy.* K 28 Maz 154.

8 – *Jakie koło w nocy po niebie się toczy? (Księżyc).* Sim Fol 151.

9 – *Czemu miesąc je wiedno bładny? (Bo on nigdē w nocē nie spi).* Folf Zag nr 15.

10 – *W dzen się chowó i spi, a kiedē sę cemno robi, to sę pokazēje. (Miesąc).* Folf Zag nr 1032.

11 – *Wiele powrozów bē trzeba bēto, zebē to do miesąca i gwiozdów sygło? (Jeden powróż, ale on bē muszól bęc dosc długi.)* Folf Zag nr 1273.

12 – *Księżyc/miesiąc wiedział, nie powiedział ... = księżyc nie zbiera perel/korali/kolczyków/kluczy [= rosy/gwiazd].*

a. *Sed Roch, ozsywał groch, miesiąc wiedział, nie powiedział, słońce wstało, pozbiarało. (Gwiazdy). Folf Zag nr 1234; tamże war.: ... a rēchlij nie zebról, jaz běło widno. (Gwiozde); Roch zasól groch. (Grad); Święty Roch, zasiał groch, księżyc ... (Rosa). ZWAK 1878/181; Święty Roch, – rozsuł groch ... (Rosa). ZWAK 1885/300.*

b. *Święta Urszula klucze osuła; miesiącczek wiedział, a nie powiedział, słońce zaś wstało, klucze zebralo, świętej Urszuli do garści podało. (Rosa). Folf Zag nr 1234; war.: ... perły rozsula, ... pozbiarało. NKPP Urszula św. 7a; ... perły rozsula, księżyc ..., słońko ... i w niebie schowało. (Rosa). LL 1957/3/37; ... perły ..., miesiąc, ... pozbiarało. (Rosa). Mich Trad 125, TN Niezdów 1967, nadto war.: Konop Krak 164; Święta Herelka rosnula perelka, księżyc widział, ..., słońce wstało, pozbiarało. MAAE 1908/325; Chodziła po rowie, Zgubiła korole, ... LL 1963/2-3/94; por. także wyliczanki dziecięce.*

c. *Piękna dziewczyna na polu się bawiła, Jak się bawiła, kolczyki zgubiła; Księżyc wiedział, nie powiedział, Słońce wzeszło, pozbiarało. (Zorza, rosa). ZWAK 1878/182.*

d. *Wylał dziadek na skrzynatke I wylał babce serwatke. Księżyc wiedział, Nie powiedział, Słońce wstało, Wyzbiarało. (Rosa). LL 1957/3/37, war.: Folf Zag nr 1235.*

PRZYSŁOWIA

13 – *Gasnie księżyc przed słońcem. NKPP księżyc 2.*

14 – *Śpij o miesiącu, – rób o słońcu. NKPP dzień 11c, nadto war.: Wit Baj 313.*

15 – *Zachodzące słońce zazdrości wschodzącemu księżycowi. NKPP słońce 37.*

16 – *Nie widziała sowa słońca, ogorzala od miesiąca. NKPP widzieć 21; tamże war.: ... dupa ...; ... oczy ...; ... sroka ...; ... baba ...; ... gęba ...*

17 – *Słoniszko je jak zéc: lśni blaskę własnym, kszéc zaś jak kunszt: zéwi sę pòzéczonym. NKPP słońce 24, podob. Etnl 1989 Bilg 111, TN Banachy 1984.*

18 – *Tęskna nocka bez miesiącczka, dzionek bez słoneczka. NKPP noc 16.*

19 – a. *Drobne gwiazdy giną od księżycy. NKPP gwiazdy 5.*

b. *Nie dbam o gwiazdy, kiedy księżyc świeci. NKPP gwiazda 11.*

c. *Żartować sobie z miesiąca, kiedy słońce świeci. NKPP słońce 39.*

20 – *Od promieni księżycy nie dojrzeje grono winne. NKPP księżyc 16.*

21 – *Wolno psu na miesiąc szczekać. NKPP pies 251b; war.: Toć i pies na miesiąc szczeka. NKPP pies 251; ... i na słońce ... na Pana Boga. Red. Kruhel Mały 1990.*

22 – *Mosz gładki lica, wzdychaj do księżycy. NKPP lice 4.*

23 – *Księżycy zębami nie ukąsisz. NKPP księżyc 11.*

24 – *Cóż jo bydym pytać łaski na miesiącczku, kiedy jo móm prawo na ziymy. NKPP łaska 2.*

25 – *Organista widzi organy na księżycu. NKPP organista 7.*

PRZEPOWIEDNIE POGODY (RYMOWANE)

26 – *Miesiączek w kole, za trzy dni woda w dole. NKPP księżyc 15.*

27 – *Gdy księżyc w Pannie a grzmoty, pięćdziesiąt dni pluszczą słoty. NKPP Panna (gwiazdozbiór).*

ZAMÓWIENIA I ZAKŁĘCIA

28 – *[Z zamówienia choroby świętego Walentego:] Niech mie już nie szarpia wszelkie natury, Niech mnie nie ciskają z ziemi do góry. Niech będzie słońce świeciło my wesolo, A niech księżyc mnie oświeca także. Gwiazdy niech my pomagają, A ziemia święto niech mie nie tyro. Kot Zn 324.*

29 – *Braćmi księżycy są: a. ryba, robak; b. dąb, kamień.*

a. *Z „pacierza do św. Mikołaja”: Ryba w wodzie, Robak w drzewie, Miesiączek na niebie ... Jak mi się zejda tych czterech [tak, SN] braciszków na moim obejściu, Panie Jezusie!*

Racze mnie bronić od wilka leśnego, od psa wściekłego, od człowieka złego. Kot Zn 86, podob. w zaklęciu od bólu zębów →nów.

b. Mazurzy w Prusiech tak zamawiają ból zębów: *Bożą mocą, Pana Jezusa pomocą! Dąb w boru, kamień w morzu, księżyc na niebie, że póki ci trzej bracia mocni się pospołu nie zejdą, tak długo mię zęby niech nie bolą.* Bieg Lecz 162; war. z Jurkowszczyzny pow. zwiahelski: Lekarka wyprowadza chorą lub chorego na podwórze, gdy jest księżyc, stają naprzeciw, żegnają się, i tak znachorka przemawia: *Księżycu, księżycu, jaki ty mi miły i luby, Bolą Marusię (imię chorej) chrzczoną zęby. Na głuchej niwie stoi suchy dąb, Jak on rozwinię się, z księżycem zejdzie się na obiad. Zaczną jeść, pić, zaczną o Marusi rozmawiać, Niech wtedy i zęby ją zaczną boleć.* Wisła 1900/459.

30 – W miejsce, gdzie nie świeci słońce ani księżyc, wysyła się choroby.

[Zamówienie od ukąszenia węża:] *W imię Ojca i Syna itd. Wąz, wąz, wąz! Szkaradne imię, Szkaradne plemię, Któreś wypuścił ... Idź pod kamień, Idź do wody, Idź gdzie słońce nie świeci I miesiąc nie dochodzi, W imię Ojca itd.* Bieg Lecz 109–110, war.: Bieg Lecz 45 [zam. reumatyzmu], 123 [zam. brodawek], K 31 Pok 237 [przy bólu zębów].

31 – Niebo, słońce, miesiąc, gwiazdy, święta Trójca i Matka Boża – wzywane na pomoc przy zamawianiu chorób.

a. [Zamówienie od róży:] *Jasna nieba, jasna słońca, jasień miesiąc i jasne gwiazdy, i święta Trójca, i Matka Boża, stań do pomocy, jak we dnie, tak i w nocy.* Or L 1934/91.

b. *Zaklinam cię gościcu na słońce i księżyc, na Przemienienie Pańskie – na sąd ostateczny itd.* Bieg Lecz 48.

c. [Zamówienie łuszczki:] *Jesteś, miesięczku, na niebie, Zbierasza trzy z dziewięciu łuszczek do siebie. Weźże z tego chrzczonego Miłowanego Franka. Bo to jest Najświętszej Panny golecza, Najświętszej Panny krewka. Jeśliś księżycowa, idź do księżycu!* Kot Zn 186, war.: LL 1973/3/50.

32 – [Pozbywanie się brodawek:] *Zaznaczają pomiotła w pomyjach w wigilię Bożego Narodzenia, posmarują niem rękę natrą popiołem, wyjdą na dwór i do miesiąca (księżycu) wystawiwszy rękę, mówią: Żeby moja ręka była taka czysta, jak ty miesięcu czysty!* Bieg Lecz 126.

33 – *Rośniesz księżycu, niech i ja rosnę.* Szyl Trad 44.

34 – *Siadam na oknie do księżycu, Żeby mi masła nie odebrała czarownica.* Kot Las 105.

RYMOWANKI I WYLICZANKI DZIECIĘCE

35 – *Zaszło słońce, księżyc świeci, czarownica masło klyci.* Krzyż Kuj 1/269; war.: *Deszczyk kropi, słońce świeci, ... NKPP czarownica 1, podob. Sych SGKasz 1/156, K 8 Krak 252, K 48 Ta–Rz 275, Wit Baj 292, podob. w wierzeniach zob. Wisła 1897/118.*

36 – *Szedł chłop przez pole i zgubił korale. Słońce wstało, pozbiarało, Księżyc wiedział, nie powiedział, raz dwa trzy, wychodź ty!* Pis Wyl 108 (por. zagadki nr 12).

37 – *Bielka, Strielka, sobaka, pies, Gotowa rakietka na księżyc jest. Kto chce jechać łunochodem, Musi zabrać chleba z miodem. Tibi, tibi, ajka, Powiedziała Łajka.* Sim Fol 55; war.: ... *Kto chce jechać, niech nie pcha się, Niech wykupi bilet w kasie.* Sim Fol 54; ... *Łajka pies, ... Rosja ją tam wysłała, By sygnały nadała. ... Mówi do was Łajka.* Sim Fol 55.

38 – *Dudek siedział na dachu, Liczył gwiazdy przez lupę, Wtem się księżyc obrócił I pokazał mu dupę.* Sim Fol 65.

KOLEDY BOŻONARODZENIOWE I NOWOROCZNE

39 – *Księżyc, gwiazdy, słońce, zorza, planety/... witają małego Jezusa.*

Hej nam hej! Witają go [małego Jezusa] i bydłeta, ... Gwiazda go wita i słońce, planety, miesiąc i gońce, ... Witają go narodowie ze wschodu słońca królowie. K 5 Krak 251–252; podob. *Idzie panna ozdobiona, ... W miesiąc, słońce ustrojona, ... Witają go [Jezusa] słońce, gwiazdy, ... Witają go zorza, ..., Witają go miesiąc, słońce, ... Witają go i bydłeta! ... Witają go narodowie, ... Ze wschodu słońca królowie.* ZWAK 1880/104.

40 – *Słońce i miesiąc służą Jezusowi.*

Ju pochwalme krola teho, Dzis w Betleem narodzoneho, ... Jemu służy słońce, miesiąc, We dnie, w nocy nie przestając. K 39 Pom 371.

41 – *Księżyc jest podgłówniczkiem/powijaczkiem dla małego Jezusa.*

a. *Stała nam się dnia dzisiejszego nowina, że Panna Czysta porodziła Syna, ach lelija. ... A z czego żeś podgłówniczek miała, Maryja? Miałam podgłówniczek, ten jasny księżyczek, ach lelija.* TN Tuszów 1988.

b. *Jest na niebie miesiąc jasny, będzie powijaczek krasny, Panno Maryja.* K 49 Sa-Kr 151.

42 – *Księżyc, słońce, deszcz – jako Trzej Królowie.*

Tam u wody u studzianej, szczodry wieczór, dobry wieczór! Trzej Królowie przyjechali, ... I tak sobie imia dali ... Jednemu było jasne słunejko ... drugiemu było cichy dyszczerko ... a trzeciemu jasny księżyczek ... Słunejko mówi: wstane jo w lecie rano ... i obsusze ludziom siano. ... Dyszczerko mówi: wstane jo w lecie rano ... i obrosze ludziom siano. ... Miesiunczek mówi: wstane jo o północy, ... oświce jo góry, lasy. ... I furmany, powodziany, ... Co przewożą srebro, złoto. ... Na oltarzyki, na złote kielichy. ... A chto niemi będzie pijol? ... Sum Pan Jezus z aniołami ... i Maryja z dziewicami, szczodry wieczór, dobry wieczór. Etnl 1989 Bilg 131.

43 – *To nie jasny miesięczek ponad chmurejką, to kawaler – wojowniczek.*

Ponad lasejkiem czarna chmurejka, ponad to chmurejko jasny miesięczek. Nie był to miesięczek – Jasio wojowniczek, wywojował sobie sto złotych jabłuszek. TN Gorajec-Zaatawie 1984.

44 – *Księżyc, gwiazdy, cały świat świecą/służą a. dziewczynie b. chłopcu.*

a. *Chodzi Jaziunia po pokojiku, róży kwiat, ... służy (świeci) jej księżyc, służy (świeci) jej gwiazdy, cały świat.* Bart Lub 114.

b. *Chodzi Stasiunio ..., świeci mu księżyc, służy mu pańny, cały świat.* Bart Lub 134.

45 – *Jak księżyc/miesiąc między/pomiędzy/z gwiazdami, tak: a. gospodarz/gazda między kopami; b. żniwiarze (kołędnicy) pomiędzy snopami; c. panna między/z kawalerami; d. panna z dzieciątkami; e. Jezus między bydłami.*

a. *Żebyście gospodarzu stali między kopami, jak miesiąc między gwiazdami.* Kot Las 136; war.: ... *chodzili pomiędzy snopami, kopami, ...* Kot Las 130, podob.: Bart Lub 91, Kot Las 123, 129, 135, 137, Lud 1905/161, K 5 Krak 236, Święt Nadr 71; ... *a w polu żeby stał snop przy snopie, kopa przy kopie, a gazda ...* LL 1957/4/53; *Żeby stał snop przy snopie, kopa przy kopie, a gospodarz ..., jak księżyc ...* Bart Lub 69; ... *jakby księżyczek ...* ZWAK 1885/12.

b. *Będziem się krążyli pomiędzy snopami, jak ten miesięczek pomiędzy gwiazdami.* Bart Lub 90, war.: Ad Zam 54; *Będziem siadali między półkópkami. Jak księżyc na niebie między gwiazdeczkami.* Kot Rzesz 295.

c. *Ty się zabaw z nami, Jak księżyc z gwiazdami, ... Jak księżyc w niebie z gwiazdami.* Kot Rzesz 137-138; war.: *Będzie się bawiła – dziś z nami, jak ... między ...* Kot Rzesz 152; *Byś ... tańczyła dziś z nami, Jako miesięczek z gwiazdkami.* Kot Rzesz 220; ... *zaśpiewaj ładnie ... dziś z nami, Jak księżyc między ...* Kot Rzesz 157; *Zatańczujemy wokoło, Ty dziś z nami, jak ... między ...* Kot Rzesz 160; *Byś się weseliła I z nami Jako ... z ...* Kot Rzesz 220.

d. *Będą tu chodziły panny z dzieciątkami, Jakoby miesięczek między gwiazdeczkami.* Lud 1905/161.

e. *Hej, lelija! W lichej szopie leży, Nagi, bez odzieży, ... Między bydłami, Jak księżyc z gwiazdami – Hej, lelija!* Kot Rzesz 149.

WIDOWISKA HERODOWE

46 – *Księżyc i gwiazda na płaszczu Heroda mają go chronić.*

[Herod do Śmierci:] *Jakbyś mnie mogła z tego świata zgładzić, kiedy księżyc i gwiazda przy mym lewym boku. (Takie znaki są na lewej stronie płaszcza Heroda i znaki te mają go chronić).* TN Niemirówek 1980, war.: TN Zielone z Przejmą 1979.

47 – *Ludzie będą latać jak ptaszek, a na planecie wyrośnie krzaczek. Poleco na księżyc, aby ho tam zmierzyć, a na Ziemi narodzi się młody król i wtenczas zniknie ludzki ból.* Bart Lub 284 [żartobliwa kwestia Żyda].

PIEŚNI WIELKOPOSTNE I WIELKANOCNE

48 – Słońce, księżyc, gwiazdy/... płaczą nad grobem Jezusa.

Płacz jasne słońce, płacz koło miesięczne, zalejcie gwiazdy światła swoje wdzięczne. ... Nad grobem króla niebieskiej stolicy. [Także: promienie z nieba, obłoki, chmury dżdżyste, pioruny, błyskawice]. K 20 Rad 102, war.: TN Lubcze 1978, K 19 Kiel 141.

49 – Księżyc, słońce, gwiazdy a. chwałą Boga, b. czynią pokłon, c. dziwiają się piękności Jezusa, d. chcą uczcić święto wielkanocne.

a. *Słońce, miesiąc, wszystkie gwiazdy, rok, godziny, moment każdy; dzień i noc niechaj Cię [Boże] chwałą, serce miłości zapalą.* K 22 Łęcz 34.

b. *Jedynowładny Rządco nad rządcami, któremu niebo swemi obrotami, słońce, miesiąc, gwiazdy czynią pokłon zawsze jako Panu swojemu.* K 39 Pom 234.

c. *Nieskończona, najśliczniejsza, Jezu miłości, niepojętej i prawdziwej, źródło słodkości. Słońce, miesiąc i z gwiazdami, ... piękności się twej dziwią, lecz nie pojmują.* K 28 Maz 90.

d. *Gdy zaś Chrystus zmartwychwstaje, wszystkim radość wielką daje, alleluja. Słońce, miesiąc są jaśniejsze, uczcić święto chcą dzisiaj.* K 22 Łęcz 30.

PIEŚNI ŻNIWNE I DOŻYNKOWE

50 – Księżyc/miesiąc jest proszony, by świecił idącym do/od żniwa dziewczętom / żniwiareczkom.

a. *Zaświeć-że, miesiącu, we cztery ogniwa, prądnickim dziewczętom, co idą do żniwa. A smorzowskim nie świeć, bo tego niegodne, bo cie obmówiły, miesięczku nadobny.* K 6 Krak 377; war.: ... *moim żenczareczkom, Jak pójdą od żniwa.* ZWAK 1886/308; *Świeć mi, miesięczku, na ..., dla mojej dziewczyny, jak idzie od ...* Chod Śp 186; *Świeci miesiąc, świeci na ..., Nasym żniwiareczkom co idą od żniwa.* Or L 1927/170 okolice Kielc.

b. *Świeć mi, miesięczku, na nowej stodole, moim żenczareczkom, Jak pójdą przez pole.* ZWAK 1886/308.

c. *Księżyczku kochany, tak bym prosiła zaświeć mi, chwileczkę bym żniwa skończyła.* Płat Krak 579, war.: [A. Koczwarą] Szcz Ant 412; por. *Złamałabym sierpik, miesięczek mi zyczył, dziękuję miesięczku, coś mi ładnie świecił.* K 6 Krak 469.

51 – Jak miesięczek nad gwiazdami, tak kopcunki nad kopami.

Było żyteńko i nie masz, stoją kopcunki jak las. Stoją kopcunki nad kopami, jak miesięczek nad gwiazdami. Chod Śp 219.

PRZEMOWY WESELNE

52 – Słońcem, księżycem i gwiazdami Bóg przyozdobił świat.

Kiedy to Pan Bóg stworzył świat, tak przyozdobił firmament: słońcem, księżycem i gwiazdami. Kur Opol 49.

53 – Noc bez księżyca, dzień bez słońca, młody bez przyjaciółki – smutne.

Jak smutna noc bez księżyca, a dzień bez słońca, tak też i ty, wielebny młody panie, smutny jesteś bez przyjaciółki. K 10 Poz 285.

PIEŚNI I PRZYŚPIEWKI WESELNE

54 – Korowaj był u słońca i księżyca.

Oj, gdzieś bywał, Święty korowaju ... Oj, bywał ci ja U kręga miesiąca, Oj, bywał ci ja U jasnego słońca. Hol Wes 138.

55 – Jak księżyc/miesiąc między/z gwiazdami, tak panna młoda / dziewczyna między druhami/pannami.

a. *Idzie (Kaska do kościoła) między pannami jako księżyc najśliczniejszy między gwiazdami.* K 40 MazP 233; war.: *Jak jechała do kościoła ..., wyglądała jak ten księżyc między ...* K 12 Poz 66; ... *mniedzy przydonkami, A lón myśli, że to mniesziondz Mniedzy gżozdeckamy.* Stef WarmP6 1/96; ... *jako miesiąc ...* Krzyż Kuj 1/213, K 20 Rad 191, K 46 Ka-S 188; ... *między panioma, jako miesiąc ...* K 40 MazP 234, K 22 Łęcz 67; *Kłękła ona przed ontarzem ..., jako miesiąc ...* K 23 Kal 172; *Ona klęcy przed oltarzem między druhami, jako miesiąc ...* K 24

Maz 269, war.: K 46 Ka-S 23, Lom Śląsk 298; *I uklekła na kościele między druhnami, mnie sie zdaje, ze to miesiąc ...* K 27 Maz 156; *Siadła sobie grzecna panna w ławkach z druhnami, najśliczniejszy mój miesięczek w świetle z gwiazdami.* K 16 Lub 265, war.: K 16 Lub 424; *Ona siedzi w pierwszej ławce między pannami, jako miesiąc ...* K 12 Poz 68; *Ona siedzi w ławulecce między swachnickami. A on myślał, ze to miesiąc ...* K 40 MazP 236; *I usiadła Kasiuleńka między paniami, i świeciła jako miesiąc ...* K 40 MazP 235; *I usiadła [kochaneczka] sobie w ławkach między pannami jako miesiąc ...* K 46 Ka-S 24; *I usiadła za ławkami, między pannami, jak ten miesiąc ...* K 27 Maz 268; *Stoi ona [Marysia] przy oltarzu między paniami, a świeci sie jako miesiąc ...* K 22 Łęcz 66; *Una stoi na pocziyniu miyndzy družbami, Jako miesiąc o północy ...* Pieś Śl 1/379; *Juzci ona panią, panią, między paniami, najślicniejszy miesięcycek ...* K 18 Kiel 144; *„adnie ji ta, „adnie, między panienkami, Ezli miesięckowi ...* ZWAK 1891/116 Ropczyckie.

b. *Świeci miesiąc świeci między gwiazdeczkami, Najmilsza mi S. między panienkami.* Lom Śląsk 389; war.: ... *między niewiastami.* Lom Śląsk 398; ... *a moją Marysia między dziewczętami.* K 19 Kiel 175, zob. nadto war.: Biel Kasz nr 309.

56 – Przy miesięczku – toczy sie akcja weselna: dzielenie korowaja, oczepiny, wianowanie i in.

a. *Świeci miesięczek na rogu pieca, zabieraj-ze się moja, Marysiu do cepca.* K 20 Rząd 232; war.: *Oj, świeć miesięcku, oj świeć nade drzwiami, ... Młodo Marysiu, siadój z nami.* Chm Lub 37.

b. *Słoneczko zachodzi, miesięczek ziaje, Marysia płacze, za stół stąpaje.* Chod Śp 99.

c. *Wysoko miesięczek, jesce wyzy kosy, Weźże Kasiu grzebień, rozcesaj mi włosy.* ZWAK 1888/137.

d. *Świeci miesięczek na rogu stoła, bierz się Marysiu, bierz się do zawoja.* K 26 Maz 186.

e. *A w tym kole, mój miesięcku, w tym kole, potoczyła swój wianeczek po stole.* K 27 Maz 182.

f. *Swjeć miesięczku z raju, naszemu korowaju, zeb było widniusierko, krajać go drobniusierko.* Etnl 1988 Polin 178.

g. *Kalina nad wodami, świeć, miesięczku nad nami. Świeć, miesięczku, masz komu, idzie Marysia do domu.* K 49 Sa-Kr 487.

h. *Świyci na niebie miesięczek złoty, chłodny wiatr duha, a tam słowicek na rozłączyne młodej parze śpiywa.* Stoin Żyw 236.

i. *Świćze mi, miesięczku, rozkiem do kumory, będę rachowała za wianek taliary.* TN Korczów 1984.

j. *Świeci ta miesięczek wedle okienecka kieby młyńskie koło, przerzec-ze Hanusiu, przerzec-ze jedyna, aby jedno słowo.* K 23 Kal 129.

k. *Świeci miesiąc, świeci od mura do mura, nasza panna młoda podobna do szczura.* LL 1960/2-3/53; war.: ... *od płota do płota, nasza panna młoda podobna do kota.* LL 1960/2-3/53; ... *na cztery ogniska, Juz się ozeniła moja towarzyska.* Or L 1927/170.

l. *Zaświeć ze, miesięcku, na téj tysej górze, bo nas pan mody kocią nogę gryzie.* K 6 Krak 54.

57 – Świeci miesiąc, gwiazdy a. pomagają, b. mu nie dadzą – panna/chłopiec jest prowadzona/-y do ślubu / do domu.

a. *Świeci miesiąc, świeci, pomogo mu gwiozda, Juz się ta rodzina rozlatuje z gniazda.* Lud 1908/388.

b. *Świeci miesiąc świeci, gwiazdy mu nie dadzą, bo już Pannę młodą do ślubu prowadzą.* Płat Krak 420; war.: ... *gwiazdy mu się zdadzą, siedmiu parobeczków dziewczynę prowadzą.* K 6 Krak 474, Święt Nadr 265; *Świeciłby miesięczek ... Same mnie dziewczęta do dom odprowadzą.* K 19 Kiel 175; ... *Same mię kóniki do dom zaprowadzą.* ZWAK 1880/175.

58 – Księżyc i gwiazda – to chłopiec i dziewczyna.

Jedzie Jasio do Kasierki, Jak ten miesiąc do gwiazdeńki I pyta się ojca swego: Co gadać u dzieweńki. Hol Wes 91.

59 – To nie miesiąc wschodzi, to miły dokola okien chodzi.

Myślałaś, Kasińku, że to miesiąc zeszed, A to ci Jasińko koło okna przeszed. MAAE 1908/76; war.: *Ej powiedziałaś, moja mamuniu, że to miesiunczek schodzi, a tu Jasińko, mój nadobniński, dokola okin chodzi.* TN Bychawka 1962; *Powiedziałaś, Maniu, że ..., a to twój Jasińko ...* Oles Lub 131.

60 – Chłopiec ma przyjść do dziewczyny o miesiącku.

Obejrzę się – słońce wschodzi, Maciek do mnie nie przychodzi. Kazałam mu: o miesiącku przychodź do mnie, mój tysiącku, to ja ci dam podarunek, wyzłocony ten pierścionek. Chod Śp 130.

PIEŚNI I PRZYŚPIEWKI ZALOTNE I MIŁOSNE

61 – Tak jak jest niebo, słońce, miesiąc, gwiazdy – tak jest miłość chłopca i dziewczyny.

a. *Chybaby nie bymo słońca i miesiąca, Żebym se nie wybrał dziewczyny z tysiąca.* ZWAK 1891/77, 105 Ropczyckie; war.: *Musiałoby nie być na świecie miesiącka ...* K 6 Krak 388–389; *... byś nie wybrała ... chłopca z tysiąca.* Kot Rzesz 473; *... na niebie miesiąca, żeby ja nie dostał Za dziolchą tysiąca.* Pieś Śl 1/127; *Musiałoby nie być na niebie miesiąca, żebym se nie wzięna chłopaka z tysiąca.* Plat Krak 14.

b. *Gdybym ciebie miał opuścić, musiałoby niebo spaść; a gwiazdy by się tyskały i miesiąc by świat porzucił.* K 40 MazP 246.

c. *Żeby nie miesiacyk, nie gwiazdy na niebie, tobym nie potrafil, dziewczyno, do ciebie.* K 28 Maz 238.

d. *Jasne gwiazdy, jasny miesiąc, najjaśniejsze słońce, pójdę ja z tobą Walusiu, choć na świata końce.* K 22 Łęcz 64.

62 A – *Zaświeć mi / świeć, miesiącku/księżycu – zakochani idą do siebie / wyglądają siebie [chcą być razem].*

a. *Zaświeć mi, miesiącku seroko po drodze, Niech ja sie napatrze kochankowy chodze. Zaświeć mi, miesiącku, prosto bez obłoki, Mojemu milemu, idzie bez potoki. Zaświeć mi, miesiącku, między gwiazdeckami, ja najhudoniejsza między dziwczętami. Zaświeć mi, miesiącku, oknem do kómore, Niech ja se wybiere od matki ubiory.* ZWAK 1888/187, podob.: Stoin Żyw 446, Kot Rzesz 396; war.: *... Na rogu kościoła, Powiedz mi, ma miła, Jeśli bedziesz moja.* Pieś Śl 2/97, podob. Stoin Żyw 122, Rog Śląk 169, Pieś Śl 1/109, Pieś Śl 2/96; *Świyć-ze ..., prosto bez obłoki, cobyk jo se przesed prosto bez potoki.* Sad Podh 126; *... szczytem do komory, niech ja se wybiorę do karczmy przybory.* K 44 Gór 231, Stoin Żyw 446. *... w rogu komoreczki, aż ja usznuruję swoje poduszeczki.* Chod Śp 275; *... prosto w spiskie turnie, i tému dziywczęciu, co se idzie ku mnie.* Sad Podh 106; *... bo mi swiycka zgasła, idę do Antośka, juz mie nocka zasła.* Stoin Żyw 225.

b. *Świećze mi, miesiącku, nad moim przelazem, Poczekaj mnie, Kasiu, pójdziewa se razem.* Oles Lub 77; *... na nowej stodole, dla mojej dziewczyny, jak idzie bez pole.* Chod Śp 186; *... jasny miesiącku, jako młynowe koło, Oj, wyjdźze tu, wyjdź, moja dziewczyno, przemów do mnie choć słowo.* Ol Podl 25; *... bez wysoki płot, czekej na mnie, ma kochanko, Jeszcze jeden rok.* Pieś Śl 1/308, 143; *... prosto w okienecko, niechze ja pościelę lubemu łózecko.* K 6 Krak 456, war.: K 1 Pieś 370 podob.: K 40 MazP 153, K 6 Krak 457, ZWAK 1885/242.

c. *Świeć, miesiącku, świeć mi pięknie Do dnia samego; Widziałam tam myśliwczyczka Bardzo szwarneho.* Rog Śląk 31, war.: Pieś Śl 1/465, 466.

d. *Świeć, księżycu, w okno moje, wyjrzyj Kasiu serce moje.* TN Huta 1966.

e. *Świećze mi, miesiącku, wysoczko, Świeć mi, miesiącku, świećze mi jaśnie, Aże mi moja kochaneczka nie zaśnie.* Pieś Śl 1/278, war.: Pieś Śl 1/317, 344.

f. *Świeć mi, miesiącku, Świeć mi jasno Na ten nowy dwór; Nie powisz ty, Ma milusko, Iz ja szelma twój.* Rog Śląk 162, war.: Pieś Śl 1/298.

g. *Świyć, miesiącku, swiyć na niebie, ale wiedz komu, mojej najmilsiyj dziywczynie, oknym do domu.* Stoin Żyw 134.

62 B – Świeć, miesięczku, świeć, bo ja idę/jadę do swej milej.

a. *Świeć, miesięczku, świeć przez to poleczko, bo ja idę do mej luby pod okieneczko.* Płat Krak 82; ... *mi jasno ... boć ja muszę Do swęj milěj ...* Pieś Śl 1/298, Rog Śląsk 162; ... *na niebie, ale wysoko, a bo do mojej dziewczyny droga daleka.* Biel Kasz nr 350.

b. *Świeć, miesięczku, świeć mi pięknie, Pojadę ja do milěj, co mi rzeknie.* Rog Śląsk 101, Pieś Śl 1/304, 315, 317.

c. *Świeć, miesięczku, świeć, przez ten ciemny las, bo ja idę do swej luby już ostatni raz.* Płat Krak 82, war.: TN Ostrówki 1953; ... *księżycu ...* Płat Krak 51; ... *po stojącuku bez ten gęsty las, ... ku mej milej ...* LL 1958/2-3/72; ... *jade do swojej luby już ostatni raz.* TN Sulów 1978; ... *mi jasno Przez ten czarny las; Odprowadź mnie, Ma miluško, Już ostatni raz.* Pieś Śl 1/298, Rog Śląsk 162; ... *świeć wysoko ... do swej najmilszej ...* TN Wielkolas 1980.

d. *Świeć, miesięczku, świeć, przez to oranie, bo ja idę do swej luby na pożegnanie.* Płat Krak 51; ... *wisoko, swjęc przez całą noc, ... jade od mojej lubej ...* Kam Pom 99, podob. Płat Krak 51, Stoin Żyw 134, Pieś Śl 2/257, Lom Śląsk 309.

62 C – Świeci miesiąc na niebie – puść mnie, panno/dzieweczko/druzko, do siebie.

Świeci miesiąc na niebie, puść mnie panno do siebie. K 6 Krak 203, Pieś Śl 2/227, war.: Biel Kasz nr 341; ... *miesięczek ..., Puść mie, dziyweczko, ku siebie.* Pieś Śl 2/229; ... *panienko ...* K 18 Kiel 123; ... *dziewczyno ...* K 39 Pom 166; ... *dziewczę ...* Pieś Śl 2/228, Stoin Żyw 134, Pieś Śl 1/203, LL 1960/4-5/43, MAAE 1908/192 Kielnarowa; ... *dziócho ...* Lom Śląsk 176, ZWAK 1886/270; ... *do ciebie.* Rog Śląsk 226, Pieś Śl 1/94, K 22 Łęcz 116, Krzyż Kuj 1/219, K 27 Maz 293, ZWAK 1878/63, 70 Mazowsze, K 6 Krak 203, K 44 Gór 270-271, 362, 366; ... *Wpuśćże mnie, dziewecko, do siebie.* Pieś Śl 1/199; ... *Otworz mi, panienko, do siebie.* Lom Śląsk 175; ... *puść mnie, druzko, do siebie.* Płat Krak 424; ... *nie przytulaj mnie do siebie.* Kot Zn 407.

62 D – Księżyc/miesiąc świeci wysoko, kiedy chłopiec jedzie/idzie do/od swojej dziewczyny/kochania swego.

Jagem jechał do dziewczyny swoi, miesiąc świecił wysoko. K 26 Maz 247, war.: Biel Kasz nr 304, Krzyż Kuj 1/197, K 28 Maz 249-250, Ol Podl 27; ... *do swojej jedynej ...* Hol Wes 132; ... *do swojej najmilszej, ...* TN Dobre 1977; ... *wieczorym do ciebie ...* Krzyż Kuj 1/198; ... *do ciebie, Marysiu, ...* Kot Zn 383; ... *do kochania mygo ...* Sob Wielk 167; ... *do swęj Kasi ...* Rog Śląsk 91, Pieś Śl 1/437. *Kiedym ja sedł do mej namilsej, ...* K 40 MazP 527; ... *księżyc ...* LL 1960/4-5/56; ... *do swoji Maryny, świecił księżyc ...* K 18 Kiel 139; *Kiedy ja bieg do swego kochania ...* K 27 Maz 280; *Kiedym ja był u swojój dziewczyny, ...* K 26 Maz 247, ZWAK 1878/68; *Jak ja byłem u swojej dziewczyny, był ...* K 28 Maz 250; *Kiedy ja był u swojej dziewczyny, u swojej jedynej, ...* K 41 Maz 469, war.: Gęś Mazur 101; *Kiedy ja był u swoji maluškij, ...* K 18 Kiel 138; *Kiedym ja był u swoji Antolki, ...* K 25 Maz 57; *Kiedy ja stał u swoji kochanki, ...* K 18 Kiel 139; *Jakem jechał od swojej dziewczyny, Miesiąc świecił wysoko.* Kot Rzesz 312, war.: K 27 Maz 279, K 48 Tą-Rz 147, K 22 Łęcz 103, Krzyż Kuj 1/198, Gaj Rozw 232; ... *kochanki, ...* K 25 Maz 57, Sob Wielk 168, 169, Sob Lubus 16, K 27 Maz 280, Stoin Żyw 237; ... *od swojej Maryni, świecił ...* K 27 Maz 279; ... *od swojej jedynej, ...* TN Osowno 1980. *Kiedym ja sed od moji dziewczyny, miesiąc świecił wysoko.* K 6 Krak 144, Rog Śląsk 90, Pieś Śl 1/437; *Jak ja szedem ...* K 28 Maz 250; *Kiedym ja sed od swoji dziewczyny, ...* K 46 Ka-S 177; ... *se szed od swoji dziewczyny Od swoji jedynej, ...* ZWAK 1891/108; *Kiedy jo szed lod moji kochanki, ...* Stef WarmP6 2/14; ... *od mej kochaneczki, ... na niebie.* Pieś Śl 1/433; *Gdym ja chodził do dziewczyny, ...* Stoin Żyw 238; *Kiedym ja był pod twoim okienkiem, ...* K 41 Maz 468; *Kiej ja stanął pod twym okieneczkiem, ...* Pieś Śl 1/434; *Kiedy já był u swojój miluški, ...* ZWAK 1880/213; *Jak ja pójdę do tej swojej milej, Świeć, miesięczku, wysoko, Moja miła będzie spoglądała, Jakech uszeł daleko.* Pieś Śl 1/435; ... *bez rozbarskie pole, ... A jo byda za nim spoglądała, Jak on ujdzie daleko.* Pieś Śl 1/290; *Kiedy jo szel bez kamieńskie pola, ...* Pieś Śl 1/314; *Wyjechałem w pole orać ...* Święt Nadr 310.

62 E – Świeci miesiąc w okno moje, już odjeżdża(m) serce/dziewczę moje.

Swjęc-i mjesąc w ykno myojé, już podjażdżam, dzéwczka moje. Biel Kasz nr 390, war.: tamże, nadto war.: Kam Pom 217, K 40 MazP 241, LL 1964/1-2/49, 66; ... *Już odjeżdża serce moje.* Kur

Opol 165; ... *maszeruje serce moje*. K 57 RuśC 1145, K 45 Gór 477-478; ... *nie dowierzaj ...* Pieś Śl 1/280.

62 F – Miesiąc świeci, słońce grzeje, do dziewczyny/kochania serce mdleje.

a. *Miesiąc świeci, słońce grzeje, do dziewczyny serce mdleje*. K 39 Pom 117, K 48 Ta-Rz 162; war.: ... *do kochania ...* K 39 Pom 117, 224, K 26 Maz 232, K 41 Maz 78, Pieś Śl 1/490, ZWAK 1882/114; ... *do kochania serce śnieje*. Stef WarmPś 3/28; *Księżyc świeci, ...* Płat Krak 190; *Świeci miesiąc, ...* K 39 Pom 448, por. Biel Kasz nr 297.

b. *Świeci miesiąc, a nie grzeje, do kochania serce mdleje*. K 12 Poz 22, war.: Stef WarmPś 3/44, K 4 Kuj 16, 77, K 41 Maz 165, K 44 Góry 288-289, Stoin Żyw 239, Lom Śląsk 311; ... *Bez kochania ...* K 4 Kuj 254; ... *Dla ciebie me serce ...* K 40 MazP 240; ... *we mnie serce roztopnieje*. K 40 MazP 240; ... *już odjeżdża serce moje*. Chod Śp 192.

c. *Zawsze mi wystawiasz podchlebne nadzieje, Jak miesiąc, co świeci, a nigdy nie grzeje*. Lom Śląsk 404.

62 G – Świeci miesiąc/księżyc, dziewczyna przywołuje chłopca.

a. *Świeci miesiąc, ... Będzie dziś pogoda, Przyjedź, Jasiu, Do mego ogroda*. Hol Wes 112.

b. *Świeci miesiunc, świeci, w Warszawie na ganku, Granatowy ubiór na mojom kochanku*. TN Dęba 1964, war.: TN Dobre 1977, podob. Rog Śląsk 143.

c. *Cemuzel nie przyszedł, jak miesiąc zeszł, Byłbyś się zabawił i do domu poszedł*. ZWAK 1891/112 Ropczyckie; war.: ... *pogadać, pośmiać się, potem byłbyś poseł*. MAAE 1898/85 Podhale, Sad Podh 117; ... *wysłał, byłbyś se posiedział ...* K 44 Gór 371; ... *cterym nocy nie spała, tylko na cię czekała*. K 26 Maz 328, K 42 Maz 216-217, TN Niezdów 1967; ... *byłabym ci dała czerwonych jabłusek*. Stoin Żyw 227.

d. *Za stodołą pasła bydło, rozłożyła motowidło: Chodźta, chłopoki, kryńcić nici, póki jasno księżyc świeci*. TN Wymysłów 1980; war.: ... *motać nici, bo tak ładnie ...* Krzyż Kuj 1/150, ... *bo miesiołek ...* Bąk Gręb 78, Święt Nadr 250, ... *miesiąc ...* K 19 Kiel 50.

62 H – Świeci miesiąc, chłopiec zaleca się dziewczynie.

a. *Świeci mi miesiąc na rogu kościoła, Powiedz mi, ma miła, Jeśli bedziesz moja*. Pieś Śl 2/96, war.: Lom Śląsk 314, Pieś Śl 1/111.

b. *Świeci miesiąc w okienku, Puść mnie do siebie, Kasieńko!* ZWAK 1878/71 Mazowsze.

63 A – Zaszło słońce, wzeszedł miesiąc (i gwiazdy) – chłopiec zaleca się dziewczynie.

a. *Zaszło słońce, wzeszedł miesiąc jak młyńskie koło; Wyjździ dziewczyno, – wyjździ jedyna, przemów do mnie słowo*. K 28 Maz 223; war.: *Zarńdziej słońce, wzeńdziej miesiąc, i gwiozdy w około, wyńdziej kochaneczko, przemów ...* K 4 Kuj 23.

b. *Słonecko zachodzi, miesiąc wychodzi, powiedz mi, dziewczyno, kto ku tobie chodzi*. Stoin Żyw 220, war.: Pieś Śl 2/715; ... *mój syneczek inną wodzi*. Pieś Śl 1/425.

c. *Słoneczko zaszło, miesiąc świeci, pódź mie, ma miła, pódź odprowadzić*. Pieś Śl 2/750, war.: Pieś Śl 2/663, 753; *Miesiąc zaszł, słoneczko świeci, Stárń, mie ma miła, odprowadzici*. ZWAK 1885/270, podob. Pieś Śl 1/425, 2/663, 750, 753.

d. *Co dzień słońce świeci, co noc miesiąc wschodzi, a mój szczęśliwości chwila nie nadchodzi*. K 6 Krak 426-427, war.: Płat Krak 325.

63 B – Księżyc wschodzi, chłopiec przyrzeka, że nie opuści dziewczyny.

Zeszł księżyc, przyszła chwila, Słońce zza gór wyszło. Nie opuszczę cię, dziewczyno, Choćbyś zginąć przyszło. Kot Rzesz 333; war.: *Księżyc zeszł, wysła chmura, ...* Kot Rzesz 373; ... *zeszła chwila, ...* Kot Rzesz 372.

63 C – Słoneczko zachodzi, miesiąc wychodzi, tobie się, frajerko, zalecać nie godzi. K 44 Gór 280.

64 – Księżyc – pośrednikiem między kochankami.

Księżycu, co się po ścianach tu błąskasz przed memi oczyma, odwróć twe blade promienie, mego kochanka tu nie ma. Odwróć twe blade promienie do okien kochanka mego, zanieś mu moje westchnienie, że ja tu nudzę bez niego. K 36 Wol 143; war.: *Miesiąc, ty na tym niebie, Świeć mi przed ... Ty znasz te moje cierpienia, Mego miłego tu nie ma*. Pieś Śl 2/533.

65 – Jak księżyc/miesiąc między gwiazdami, tak ukochana między dziewczętami.

Świyci mi miesiąc między gwiazdami, Najładniejszy m^oja między dziewczętami. Mika Oraw 51, war.: K 19 Kiel 175; ... *ja najuboższa między sirotami.* Chod Śp 186, podob. K 25 Maz 19, por. pieśni weselne.

66 – Chłopiec przysięga na księżyc i gwiazdy.

A boś ty mi raz przysięgał Na księżyc, na gwiazdy? Bo to na taką przysięgę Uwierzyłby każdy. Kot Rzesz 372; war.: *A ja tobie podprzysięgłem Na ...* Kot Rzesz 318; *Mam ja na świadectwo Miesiączek i gwiazdy ...* Pieś Śl 2/577.

67 A – Tobie świeci miesiąc, a mnie świecą gwiazdy.

Tobie świeci miesiąc, a mnie świecą gwiazdy, ciebie kocha jeden, a mnie kocha każdy. K 6 Krak 395, war.: ZWAK 1884/274, Chod Śp 186, Sad Podh 100, Płat Krak 299; ... *a mnie lubi każdy.* ZWAK 1888/146; ... *ciebie kocha jedna, a mnie kocha każdy.* K 6 Krak 483, LL 1960/2-3/78; ... *Żem ja nieszczęśliwy, To mi przyzna każdy.* Pieś Śl 1/394.

67 B – Przyświecał nam nieraz księżyc I gwiazdy także szeptały: „Nie wierz, dziewczyno, tym słowom, Bo on ci będzie niestały.” Nyr Kar 250.

67 C – Świeci miesiąc, świeci, gwiazdy pomagają / i gwiazdy jarzące.

a. *Świeci miesiąc, świeci, gwiazdy pomagają, jeszcze moje oczki kochania nie znaję.* K 21 Rad 136, war.: Sob Lubus 24, K 6 Krak 429, TN Huta 1966, ZWAK 1891/110; ... *Niedobrzy ci ludzie, Co na mnie gádają.* ZWAK 1891/82; ... *Nieszczęśni ci ludzie, co ^o mnie gádają.* ZWAK 1891/84; ... *Choć urody nie mam, chłopcy mię kochają.* Lud 1903/226; ... *majątku ..., ...* Chm Lub 59; *Świecił mi miesiąc, gwiazdy pomagały, Jesce moje ocka kochania nie znały.* ZWAK 1888/181.

b. *Świeci miesiąc, świeci i gwiazdy jarzące, Ciebie kocho jeden, a mnie dwa tysiące.* Or L 1927/170.

67 D – Świeci miesiąc (świeci), koło niego gwiazdy – wielu kocha jedną dziewczynę.

Świeci miesiąc, świeci, wkoło niego gwiazdy, ciebie kocha jeden, a mnie kocha każdy. Sob Lubus 24, war.: MAAE 1898/85; ... *Gdzie ja się obróćę, to mnie kocha każdy.* K 6 Krak 429, LL 1960/2-3/63; ... *koło niego, oj, jakże ja tęsknię do Jasieńka mego.* Płat Krak 157, podob. K 42 Maz 72, K 6 Krak 483, ZWAK 1878/111, ZWAK 1886/311, Chod Śp 186.

68 – Do miesiąca wędruje gwiazda, do chłopca – dziewczyna.

Wędruje, wędruje, gwiazda do miesiąca, i ja powędruję do swego tysiąca. Ol Podl 23, war.: Płat Krak 411.

69 A – Świeci miesiąc, chmury zasłaniają – ludzie zabraniają młodym miłości.

Ej, świeci mnie miesiąc, chmury zasłaniają, ej, chciałoby mnie dziewczę, ludzie rozmawiają, hu, ha! K 45 Gór 470; war.: *Świeciłby ..., Chciałbyk do dziewczyny, ludzie zabraniają.* LL 1957/1/45, podob. Sad Podh 128.

69 B – Świeci miesiąc, świeci, koło niego chmura – kawaler ciura.

Świeci miesiąc, świeci, koło niego chmura, bieda też to bieda, ki z Wojtka jest ciura. Stoin Żyw 421; ... *ej, ciężko to na sercu, jak kawaliyr ciura.* Sad Podh 115.

70 – Miesiąc i gwiazdy – świadkami miłości.

a. *Mam ja na świadectwo miesiąc i gwiazdy, o jakieś me kochał nocke i dzień każdy.* K 6 Krak 147.

b. *Widzi miesiąc, widzą gwiazdy, Wielach nocy nie spała, Jenó na cię pod okienkiem Szczérém sercem czekała.* Rog Śląk 110, Pieś Śl 1/406; war.: *Wie to ..., wiedzą ..., Jak ja na twą szczérą miłość W myślach moc budowała.* Rog Śląk 110, Pieś Śl 1/424.

71 – Świeci miesiąc/miesiączek, (świeci) ...

a. *Świeci miesiąc, świeci, Wedle niego koło, Gdzie ja się obróćę, Wszędzie mi wesoło.* Pieś Śl 1/123, war.: Stef WarmPś 1/58, Wisła 1899/539, LL 1964/1-2/65, Krzyż Kuj 1/141, Sob Lubus 24; ... *a jy, wszyńdzieć mi dziewczyna.* Krzyż Kuj 1/141; ... *wkoło jego koło, ...* K 42 Maz 227; ... *Z nikim mi nie jest tak, jak z tobą wesoło.* Lom Śląk 383, podob. K 22 Łęcz 57, K 40 MazP 465,

Pieś Śl 2/543, Lom Śląsk 398, Mika Oraw 51–52, ZWAK 1878/111, Stoin Żyw 224, ZWAK 1880/230, Chod Śp 186, 274.

b. *Świeci miesiąc, świeci, drobne gwiazdy wschodzą, cóż mnie po kochaniu, kiedy ludzie szkodzą.* K 6 Krak 429, war.: Pieś Śl 1/395, podob. Święt Nadr 271, TN Latyczyn 1979.

c. *Pięknie to jest wędrować, Gdy jest w polu kwiecie; Jeszcze piękniejszej miłować, Jak miesięczek świeci.* Pieś Śl 2/131, war.: ZWAK 1885/207, podob. Stoin Żyw 252, TN Rechta 1978/79.

d. *Z tamtej strony rzycki świeci się księżyczek, który ładny chłopok, będzie mój mężycek.* K 44 Gór 312, war.: ZWAK 1886/270, podob. Pieś Śl 1/392, K 20 Rad 222.

e. *Ach Boże, mój Boże, na mój głupi rozum, Iżech nie chodziła za słoneczka do dom. Jenoch jo chodziła po miesięczku w nocy, Ej, odwodzić mnie smolarscy parobcy.* Pieś Śl 2/657, war.: Pieś Śl 1/487, 501 i 535, Pieś Śl 2/656.

PIEŚNI ZBÓJNICKIE, ŻOLNIERSKIE I PARTYZANCKIE

72 – *Hej, zaśwyc mi, miesiöncku, ej, na syrokij drodze, ej, zebym sie naucyl, ej tyj zbójceki chodze.* Śad Podh 46, war.: MAAE 1898/96; ... *wysoko, nie nisko, bo jo jade na zbój, daleko, nie blisko.* Śad Podh 48.

73 – *Wędrował księżyc złoty, napotkał ciemny las, w lesie kulomioty, a przy nich widział nas.* TN Rechta 1978.

74 – *Smutna rzeka, księżyc w dal odpłynął, Srebrne gwiazdy spadły w ciemną toń; śpij, dziecino, śpij żołnierski synu, Już niedługo obudzimy broń.* Świr Pieś 401; war.: ... *księżyc po niej pływa ...* Świr Pieś 402, 403, por. też Szew Niech 329, 461.

75 – *Księżyc zaszedł już za lasem, We wsi gdzieś szcękają psy, A nie pomyśl sobie czasem, Że do innej spieszno mi.* Szew Niech 344, war.: Świr Pieś 354; ... *schował się za chmury, W porcie gdzieś muzyka brzmi ...* Świr Pieś 356.

76 – *Miesiąc – ojcem, słońce – matką, gwiazdy – braćmi, zorze – siostrami żołnierza.*

Jak na niebie miesiąc jasny wszędzie, żołnierzowi rodnym ojcem będzie ... Jak na niebie jasne słońce wszędzie, żołnierzowi rodna matka będzie ... Jak na niebie jasne gwiazdy wszędzie, żołnierzowi rodni bracia będą ... Jak na niebie jasne zorze wszędzie, żołnierzowi rodne siostry będą. K 18 Kiel 182.

PIEŚNI ŻARTOBLIWE I REFLEKSYJNE

77 – *Świeć, miesięczku, świeć, Ale wiedz komu, Idą ci tam dwie dziewczeczki Z karczmy do domu.* Pieś Śl 1/143; war.: ... *tym rozbarskim pacholikom, Gdy idą do domu.* Pieś Śl 1/308, podob. LL 1958/2–3/72.

78 – *Dwunastego października wyszła Łajka ze sputnika. Polska wszystkich wyprzedziła ji Twardowskiego wystrzeliła. A Twardowski chłop morowy, zajął księżyc do połowy.* TN Dobre 1977.

79 – *Księżyc/gwiazdy przestały mi świecić.*

a. *Świecił mi miesięczek, świeciły mi gwiazdy, teraz mi nie świeci, cuduje się każdy.* K 44 Gór 352.

b. *Komu miesiąc świeci, a mnie jest zakryty, komu los dogadza, a mnie nieużyty.* K 6 Krak 428.

80 – *Zaświeć mi, miesięczku, między lasy. Już mie w tym Ustroniu nic nie cieszy.* Pieś Śl 1/291, podob. K 45 Gór 198.

BALLADY

81 A – *Przy świetle/blasku księżyc kochankowie spotykają się.*

W cichym chłodzie wieczora przy świetle księżyc, idą brzegiem jeziora młodzian i dziewczyna. Stoin Żyw 112; war.: *Raz pewnego wieczoru przy blasku ..., szli nad ... chłopiec i dziewczyna.* Plat Krak 105.

81 B – *Przy świetle księżyc nieszczęśliwi kochankowie topią się.*

a. *I jeszcze raz dziewczyna ku domu spojrziała, i przy świetle księżyc rodziców zęgnęła.* Stoin Żyw 113.

b. *Jest przez las ścieżeczka, szła sobie dziewczeczka; drobnym krokiem kroczyła, księżycowa noc była, gdy się utopić szła.* TN Kolonia Gałęzów 1979.

82 – *Przy świetle/poświacie/blasku księżycy pojawiają się: a. dusze zmarłych kochanków; b. zjawa samobójczyni, c. zmarła dziewczyna odwiedza kochanka.*

a. *Gdzie się ich [kochanków] wznosi mogiła, rosną dwie brzozy płaczące ... Tam, przy księżycy poświacie dwa gołąbków przylatywa, siada jak siostra przy bracie, dziobkami się pogłaskiwa. Widziano także na jawie, jak ten gołąb, gołąbica, w niebo wlatują w postawie mdlawej jak promyk księżycy.* K 57 RuśC 605.

b. *Usnął Jasiu na murawie, śniło mu się jak na jawie: przyleciała gołąbica, znikła przy blasku księżycy [umarła jego narzeczona]* Stoin Żyw 217, war.: Stoin Żyw 215, 216, Pawł Mer 150, TN Jacnia 1964, TN Wymysłów 1980.

c. *A gdy było o północy, o dwunastej godzinie, Przyszła milka k' milaczkowi, stanęła u pościele. Miesiączek im krasnie świecił na tą daleką cestę, A oni się miłowali jako żywych z niewiastą. Przyszędłam ja cię odwiedzić, a z sobą do grobu wziąć!* Pieś ŚI 2/67.

PIEŚNI MARYJNE

83 – *Maryja ozdobiona słońcem, księżycem, gwiazdami.*

Z dwunastu gźozdów Koruna na głoże, Łodziano też w słońce, Kszénzyc pod nogamy. Stef WarmPá 2/89.

84 – *O Maryja, Matko Boża, niech Ci świeci w maju zorza, Słońce, miesioc, wszystkie gwiazdy, Niech zobacy człowiek każdy.* LL 1957/2/20.

PIEŚNI SIEROCE

85 – *Miesiąc – bratem, zorza – matką, gwiazdy – siostrami sieroty.*

Matka mi zorza, Miesiąc mi jest miłym bratem, Gwiazdy szłazkie siostrami memi, I dosyć na tym. ZWAK 1878/100.

PIEŚNI DZIADOWSKIE

86 – *Miesiąc, słońce, gwiazdy, niebo a. płaczą nad niedolą ludzi, b. boleją z Chrystusem.*

a. *Posłuchajcie, proszę, pilnie, jak niebo płacze usilnie; miesiąc, słońce i z gwiazdami płacze, lituje nad nami.* K 19 Kiel 141, war.: K 48 Ta-Rz 209.

b. *Wysławiajmy Chrysta Pana, który start śmierć i szatana, Alleluja, alleluja! Z tym bolaty, słońce, miesiąc, i stworzenia z Stwórcą cierpiąc.* K 22 Łęcz 30.

87 – *Bóg sposobi świat i zdobi go słońcem, księżycem, gwiazdami i planetami.*

W tej wieży dał [poganin, Diaskorus, ojciec św. Barbary] wymalować, Bogi swoje wyrysować, Słońce, księżyc z planetami, Rozmaitymi gwiazdami. Od tych [św. Barbara] oczy odwróciła, Ku niebu okiem patrzyła, Jako ten świat oświecają, Jasnością swą napęlniają. Myśli, kto ten świat sposobił, I gwiazdami przyozdobi, Kto nim rządzi i sprawuje, I kto nad nimi panuje. Nyr Kar 128.

88 – *Święta Rodzina postrzegana jako trzy miesiące.*

Usiedli se pod drzewem, dziecię zagrzewali, przytulając do siebie, w rączki mu chuchali. A wtenczas zbójca idzie, ujrzał trzy miesiące, bardzo się uradował, myślał, że tyście. K 19 Kiel 137; war. prozatorski wątku wprowadza trzy słońca. Bart Lub 188, por. opowieści wierz. nr 102.

PIEŚNI ZADUSZKOWE

89 – *Księżyc, słońce, gwiazdy, woda, obłoki, góry, lasy nie chcą przyjąć grzesznych dusz.*

Idą, idą, duse płakające, Swemi rękami łamające. «Miesiąc, miesiąc [wcześniej wymienia się: niebo, dalej: gwiazdy, wodę, obłoki, góry, lasy], przyjmijże nás, Bo się Jezus zaparł się nás». A kiedy wás nie przyjmiemy, Bo od Boga przykáz mamy. ZWAK 1880/88; war.: Biel Kasz nr 35B: słońce, miesiąc.

90 – Jak księżyc między gwiazdami, tak dusza w raju między braćmi i siostrami.

Ga [gdy] do raju przebież-imo [anioł z grzeszną duszą], wejtrződ raju posadzyma, miza [między] brate, miza sostrami, jako ksawiec [księżyc] miza gwiazdami. Biel Kasz nr 67B.

LISTY MIŁOSNE

91. Bo jak miesiąc świeci około północy, ciebie przestać kochać nie jest w mojej mocy. LL 1972/1/55; podob. *Bo jak miesiąc świeci i na niebie gwiazdy, tak ja myślę o tobie, myślę ja w dzień każdy.* LL 1972/1/53.

BAŚNIE

92 – Siłacz wydobywa słońce, księżyc i gwiazdę razem z trzema pannami z podziemnego świata.

[„Starzec z mosięzną brodą” więzi w podziemnych pokojach trzy panny, z których jedna ma „na ścianie” słońce, druga księżyc, trzecia gwiazdę. Siłacz Dydak, który moc zawdzięcza temu, że ssal mleko matki przez 7 lat spuszcza się jamą w podziemia, zabija starca i wyciąga panny na świat, wydaje je za mąż, oddaje im ich światła.] K 14 Poz 94–99.

BAJKI

93 – Chłop przedstawia diabłu księżyc a. jako swego brata g(w)óździarza, b. jako miejsce, gdzie pracuje jego brat.

a. [Chłop mówi do diabła:] *Jak ja ją [zaporę] cisnę, to ty już ij więcy nie dostaniesz, bo widzisz, że ten co jest w niebie, miesiąc, to jest mój brat, a ón jest goździarzem; – to jak ja ją cisnę, to ón ją weźnie na goździe (pociąg na gwoździe), to ij ty już nie dostaniesz.* K 3 Kuj 179, war.: Sim ŚlOpol 76.

b. Chłop, który pożyczył od diabła pieniądze, wpatruje się w chmurę (księżyc) powiadając, że tam jego stryj (brat, ojciec), kowal niebieski, który przedmioty żelazne pochwyli. Diabeł wyrzuca chłopca w powietrze, ten zaś z wyrzuceniem diabła czeka na stryja na księżycu. Krz PBL nr 1060.

94 – Pokorna sierota chwali słońce, miesiąc, mróz, wiatr i deszcz i dostaje nagrodę; pyszna córka macochy – gani i zostaje ukarana.

[Pasierbica wygnana z domu przez macochę, przychodzi do chałupki, w której są: słońce, miesiąc, mróz, wiatr i deszcz. Zapytana przez nich, który jest najładniejszy, odpowiada, że wszyscy są ładni. Następnym razem macocha wysłała swoją córkę, która na to samo pytanie mówi:] *Eh, wszyscy-ście brzydki – mróz nazwała siwy, wicher nazwała świstak, desc lórny, miesiąc krzywy i bładny, i tylko słońce jesce dosyć ładne.* K 21 Rad 190, war.: ZWAK 1885/66–67 Kieleckie, podob. Krz PBL nr 480B.

95 A – Dziewczyna poszukująca siedmiu braci zamienionych w kruki trafia do domu księżycy (w cd. mrozu, wiatru) i prosi o pomoc.

[Dziewczyna udaje się na poszukiwanie braci zamienionych w kruki. Trafia do chałupy i prosi o nocleg.] *A tam była tylko taką starą babusia. Ta babusia powiedá: moje dziecko, cię nie moze nocować, bo mój syn jest miesiącem, i bardzo zły, toby cie tu rozdar(ł).* [Dziewczyna jednak zostaje i odzywa się do miesiąca:] *... Kiedyś ty jes miesiąc, przecieć miesiąc w każde miejsce zaświci, to byś ty powinien wiedzieć, gdzie moi bracia som. A ón powieć: że ón téz ni moze w każde miejsce zaświecić, bo gdy zamkną drzwi i okna, okienice, to już tam świecić ni moze.* [W cd. dziewczyna odwiedza dom mrozu i wiatru.] K 14 Poz 19, por. Krz PBL nr 451.

95 B – Syn wysłany w świat rozmawia w domu księżycy z panem miesięczkiem o słońcu.

[Wdowa wysłała syna, by dowiedział się przyczyny wschodu i zachodu słońca. Syn odnajduje w lesie chałupę, gdzie mieszka pan miesięczek z matką. Matka pomaga przybyszowi.] *„Kieć mój syn psyjdzie do chałupy, to cie zabije, bo „on jako miesięczek żywych nie ścierpi. Skryje się do ty kumory, a beze dzwi szyćko „od niego sie dowieś.” Wnetki zajzał do chałupy i syn, robi, robi nozdami i pocuł zaraz żywego cłowieka w doma i pyta sie matusi, co u ni robi żywá krew? Matka mu na to: Był haw cłek żywy i zmyk psed tobo! Pon miesięczek „uspokojil*

się, zasiadł do "objadu, zar za stu ludzi, a pił za pięćdziesięciu. Kiej se dobrze podjadł i podpił, psysiadła do niego mać, poglaskała synacka pod brode i pyta go się, dlaczego słonko zachodzi i wschodzi? Miesiączek na to wzeszy: „Dyć na to wschodzi słonecko, coby te ludziska wstajali do roboty, a na to zachodzi, coby miarczyli kiej ligać na spocynek.” ZWAK 1892/84.

96 – Swoje wymiary i wygląd zmieniają: a. księżyc, b. razem z księżycem królewski starzec.

a. Matka księżycza wiele od swego syna księżycowego doznała przykrości. Chciał on bowiem mieć kozuch od zimna. Gdy mu uszyła duży, księżyczek zmałał, i kozuch był mu za długi; gdy mu go ścięła, młodzieniaszek nagle urósł i przykryć się nie mógł; matka wciąż musiała obkrawać i dosztukowywać. K 15 Poz 4, podob. Kul Wiel 3/510.

b. [Kowal, który pracował u króla, zjawia się po zapłatę.] Jak przyszedł do króla, to ten król taki był siwiutki z długą białą brodą, taki staruszek jak grzybek, bo to było na skończenie miesiąca, jak księżycza ubywało; a on na nowiu zawsze był młodziutki, a na skończeniu miesiąca, jak się miesiączek kończył, to się w takiego staruszka-grzybka obracał. Hajd Nie 112.

97 A – Szlachcic Twardowski na kogucie wyprawia się na księżyc, skąd wypędza go widłami chłop.

[Twardowski] dla spokoju i wytchnienia dosiadł w lipcową noc jarzębiatego kokota i wyprawiał się wprost na błądy, cichy miesiączek, który był wtedy akurat na nowiu. Na świecie zapadł półmrok i panowała wielka cisza. ... był już w pobliżu wystającego rogu miesiączka, więc chwycił się go i próbował wleźć na niego. Ale, niestety, było to już niemożliwe, gdyż tam przebywał na pokucie chłop pańszczyźniak, który z pogardą i podejrzliwością patrzył na panów gnębicieli. Gdy tylko zobaczył opasłego szlachcica ... złapał widły i z całą siłą uderzył go w głowę. Twardowski głośno jęknął i z głuchym krzykiem poleciał jak kamień w ciemną otchłań świata. Razem z nim ponoć odpadł też kawał księżycza. Dek Sier 83–84, komentarze 58 i 59 na s. 287–288, war.: Etnl 1989 Bilg 114–115.

97 B – Pijany chłop podróżuje na księżyc na skrzydłach orła.

[Pijany Bartosz spotyka diabła i prosi go, aby go przewiózł na drugą stronę rzeki; pojawia się orzeł i unosi go w powietrze.] „Oto księżyc niedaleko; musisz się na moment za róg uchwycić, aż sobie trochę wytchnę”. Nie chciałem na to przystać, bo mi się wcale nie podobało, że mam dyndać i nogami w powietrzu przebierać jak wisielec; a do tego mam garścią chwycić za ten sierp błyszczący. Lecz wiele ten z siebie zrobi, co musi; albowiem dolatując właśnie do samego miesiąca, tak się gwałtownie otrząsnął, że mimowolnie uchwycił za róg księżycza i zawisnąłem w powietrzu. ... Gdy go ... pożegnał, obróciłem oczy moje na miesiąc, szukając z kądem jakiej pomocy: aż tu potężne chłopisko gnój z kupy rozrzuci. [Bartosz próbuje wdać się w pogawędkę z chłopem.] Lecz ten niegodziwy mruk od gnoju ... podniósłszy swoje widły do góry, gruchnął z całej siły w róg, za który się trzymałem. Róg się naturalnie ukrychnął, a ja trzymając go w ręku, heł znowu w podróż z powrotem. ... [Lecąc na ziemię spotyka sznur dzikich gęsi.] „A z kądem to”, zapytał [gąsior], „i dokąd tak spiesznie”? „Lecę sobie na ziemię z miesiącem” odrzekłem ... K 14 Poz 145–147, podob. Kul Wiel 3/509.

98 – Skarb zostawiony pod opieką księżycza/diabła.

Bogacz zakopuje skarb, załatwia się na nim i poleca go pod opiekę księżycowi (diabłu): który może pozwolić go odkopać temu tylko, kto zje ekskrement. Krz PBL nr 693.

99 – Słońce/księżyc/drzewo świadkiem i mścicielem zbrodni.

Zbrodniarz zabija podróżnego, który przed śmiercią zapowiada mordercy, że słońce (księżyc, drzewo etc.) jako jedyny świadek zbrodni kiedyś go pomści. Krz PBL nr 960.

100 – Przy świetle księżycza wychodzi z wody utopek, który szyje buty / kradnie groch.

a. Dziadek nasi to zawsze powiadali, że jak słońce jest w dzień, a w nocy miesiączek świeci, to utopek wylazi ze stawu i szyje trzewiki, bo on też ma kobietę i dzieci i musi wszystko robić, co by ta gospodarka szła. No i raz zaś w dzień było fajne słońce, a w nocy miesiączek świecił i dziadek nasz nas zawołał: – Dzieci, jak chcecie widzieć utoпка, to mi giem za mną. Sim ŚlOpol 138, podob. Sim ŚlOpol 138, Sim Gad 82.

b. [Co noc ktoś rozrzuci dziadkowi na łące siano.] ... za chmurami ukazał się miesiączek. Co noc z wody jakiś synek wyłozł, wypiął się na kopka siana i zaczął wrzeszczeć.

– *Świeć Bóg, szyja but, jak uszyja, póda furt. ... Jak wom ten starzyk stanęli i tym kijem poświęconym zdzielili, to myśloł borok, iż go Pan Bóg pierę. Upuścił wom but i wrzasnął: – Świeciłbyś a nie bilbyś.* Sim Gad 65, podob. ZWAK 1886/113, ZWAK 1887/17, Lud 1982/123 Łącko, por. Krz PBL nr 4061.

c. *Niedaleko wody miol Janos z Kraśnice Nizne pikny groch, na ftóry chodziul topielec. Zastrzyg sie nań Janos z palicom, skruł się w grochu i ceko, a miesioncek świeciul. Ło północy przysel topielec i targo groch, a gado do miesioncka: Gignij (zaświeć), Bozieńku, gignij, będzie mi groch łobrywać widnij.* Baz Tatr 91.

PODANIA

101 – Przy świetle księżycy można spotkać/zobaczyć: a. pokutujące dusze; b. widma rycerzy; c. widmo króla Sobieskiego.

a. *Ludzie mówią, że tam [kolo krzyża przy drodze] strasy. Dwa razy spotykałem tam postać ludzką klęczącą, która się modliła. To było w miesiądzu styczniu. Mroźno było, księżyc świeci ładnie, była godzina dwunasta. Przesłem, ale nie oglądałem się. Może to był duch, który coś potrzebuje, modlitwe na wybawinia.* LL 1960/1/48.

b. *W każdą rocznicę bitwy, której dnia i miesiąca dobrze nie wiedzą, wstają oba wojska [polskie i szwedzkie] z grobów i walczą aż do północy. ... Nawet jeśli noc księżycowa, widać uganiających się za sobą rycerzy. Gdy kur zapieje, wszystko znika aż do przyszłego roku.* Hajd Nie 194–195.

c. [Król Sobieski za namową królowej sprzedał ludzi chanowi tatarskiemu. Żalując swego czynu, wskoczył na koniu w jezioro.] *Za to co nocy, zwłaszcza kiedy księżyc świeci, wyjeżdża na koniu, ... a kiedy kur zapieje, wraca na dno odbywać długą pokutę.* Hajd Nie 212–213.

OPOWIEŚCI WIERZENIOWE

102 – Trzy księżycy na niebie znakiem ocalenia dla Świętej Rodziny.

Podczas ucieczki do Jęgiptu Maryja, Józef, Jezus stanęli w lesie i mieli być przez zbójców zabici; zbój ujrzał trzy księżycy na niebie i puścił ich na wolność. K 7 Krak 17, por. pieśni dziadowskie nr 88.

103 – Dwunastu braci miesięczków/księżyców mieszka w odległej chacie.

a. *Niektórzy ... opowiadają, że jest 12 braci miesięczków tak niby jak słoneczko żyjących. Mieszkają oni w odległej od wsi chacie – i kto do nich trafi przypadkiem, a ognia zażąda, (jako czasem wypadnie w drodze o zimowej porze) a wszystkich razem braci z góry po imieniu wywoła – to mu dadzą tyle srebrnych pieniędzy, że nie udźwignie.* K 7 Krak 30, nadto war.: Krz PBL nr 480B.

b. *Opowiadano też, że jest dwunastu braci księżyców, nazywanych w gwarze ludowej «miesięczkami». Imionami ich miały być nazwy miesięcy. Według opowiadań starych ludzi mieli oni mieszkać na ziemi, gdzie stałe pała duże ognisko i z niego biorą kolejno żarzącą się głownię, która nie śmie się palić płomieniem i świecą nią na nocnym niebie.* Kal Lim 19.

104 – Na księżycu widać: A. bliżej nieokreślone postacie ludzkie, B. ludzi, ukaranych za pracę w święto / za kradzież, C. skrzypka/św. Jerzego grającego na skrzypkach/harfle/lutni, D. obraz dwóch braci skłóconych / Kaina i Abla, E. Twardowskiego / synów Twardowskiego, F. szwaczkę Sybillę, G. króla Władysława Warneńczyka, H. górę.

104 A – *Jak sie patrzy na księżyc, so takie plamy na księżycu. Takie cienie w podobie kształtów dwóch jakisić ludzi takich, jak sie za ręce trzymają.* Etnl 1989 Bilg 114.

104 B – a. *Wieśniacy powszechnie mniemają, że plamy na księżycu i słońcu wyobrażają chłopca i jego żonę, gnój rozrzucających, których Pan Jezus tam przeniósł za karę, że poszli w niedzielę podczas nabożeństwa gnój rozrzucić.* K 14 Poz 146; *To cienie chłopca i baby. ... Za karę tam siedzą ... że pracowali w sam dzień Matki Boskiej Zagrzewnej. On w polu gnój rozrzucił, ona w chałupie masło robiła.* Dek Sier 82.

b. *Plama na księżycu ma wyobrażać człowieka, który w niedzielę roztrząsał nawóz. Za karę musi dotychczas roztrząsać nawóz na księżycu. Widły też są widoczne.* Wisła 1894/723,

podob. K 15 Poz 5, Kul Wiel 3/509, K 3 Kuj 91, Wisła 1900/464, K 17 Lub 69, Wisła 1904/104, Kuch Pol 10, Fisch Lud 162, Lud 1926/45; Jest to chłop (dwaj bracia), który pracował w Boże Narodzenie. ZWAK 1885/66 Kieleckie, Wisła 1904/79, Lud 1896/327, pracował w święto Lud 1926/45, Kup Pol 44, Bąk Kramak 81, Szyf Trad 44, Krz PBL nr 1150.

c. *Ta bjalka tam chlib psiece, bo w sfento psiekla, to teraz za kare tam tak to robji.* Szyf Trad 45, podob. Kup Pol 44, Kul MiW 436; *To bjalka tam maslo robzi.* Szyf Trad 44, podob. Kup Pol 44, Bąk Kramak 81, Wisła 1900/464, Wisła 1904/79 Jędrzejów; kobieta została umieszczona na księżycu i tam dalej pracuje na kołowrotku za karę, że w niedzielę przędła. Kul Wiel 3/509.

d. *Na miesiączku jest cłowiek, chtóry za zycio ukrod wiązke grochówki. Za kore dźwigo te wiązke po śmierci na plecach. Jak sie dobrze na miesiączek przypatrzeć, to widać, jak idzie skrzywiony i wiązke niesie na plecach.* Wisła 1898/136; *jest tam taki chłop, to pęk chrustu na plecach, ma z gałęzi, to łon tam ponoć za kare poszed.* Szyf Trad 44, podob. Kup Pol 44, Kul MiW 436.

e. *Ten chłop, co tam jest, to łon w woli orze.* Szyf Trad 44, podob. Kup Pol 44, Kul MiW 436.

104 C – a. Na miesiączku (księżycu) jest skrzypek, który ciągle gra. Gdyby się kto w miesiączek wpatrzył, a skrzypkowi wtenczas pękła struna, to człowiekowi oko wyskoczy; dlatego też nie wolno się wpatrywać w miesiączek. ZWAK 1886/108 Ropczyckie; plamy na księżycu tworzą jakoby obraz człowieka grającego na harfie. Kul Wiel 3/510.

b. Na księżycu znajduje się św. Jerzy, który tam gra na skrzypkach. ZWAK 1887/3 pow. olkuski, podob. Kup Pol 44, K 19 Kiel 196, K 48 Ta-Rz 258, K 7 Krak 29, Udz Krak 92, Wisła 1893/113; [Św. Jerzy obronił dziewicę przed pożarciem przez smoka.] Odtąd św. Jerzy mieszka na miesiączku [który, jako swoją własność odstąpiła mu Matka Boska], i ku czci Boskiej gra na lutni. Można go widzieć osobliwie na *widku* (na pełni) jak gra, przy stoliczku siedzący, tylko niedobrze jest w to patrzeć; bo jakby św. Jerzemu nagle pękła struna w lutni, toby narazie (wówczas) patrząc do miesiączka mógł oślepnąć; lepiej unikać tego i przestrzegać dzieci małe, żeby tego nie robiły. K 7 Krak 29-30, podob. Kuch Pol 10, 13, Lud 1926/48, Lud 1908/69, Kał Lim 20, Fisch Lud 162, Dzik Klech 209, Krz PBL nr 1150A.

c. *Gdy sie święty Jérzy dostoł do nieba, bardzo był ciekawy, jak téz to pieron wyglądo. I doł mu Pon Jezus, ze zobocyl ucho pierunowe, a ono było tak jasne, ze ze strachu święty Jérzy skocyl i wpod do miesiącka i tam juz zostal. Od tego casu tam mu bardzo smutno, więc sobie na skrzypeckach przygrywa. Gdyby sie chto zbyt dlugo w miesiączek wpatrywol, toby sie strona od skrzypek świętemu Jérzemu urwala i patrzący ociemniałby.* Wisła 1898/137, podob. Kuch Pol 14, Lud 1908/68 Nowy Targ, Lud 1926/49, ZWAK 1886/108, Or L 1938/160.

104 D – a. *A na księżycu to je postać ludzka z tego przypadku: W Boże Narodzenie poszło dwa braci trzość słome dla bydła, i rozjedli sie bardzeńko, ze jich ociec wygnął do tyj roboty, i zaczeny sie bić widłami, tak jeden drugiego przebił i podrzucił w górę widłami, a on zaleciał aż do księżycu i tam już ostanie do dnia sodnego.* Wisła 1903/96.

b. [Brat postanowił zabić brata.] *Gdy obaj przyjechali po snopy, uderzył widłami starszego brata i zabił go. Bóg wnet zniweczył cale zbrodniarza gospodarstwo, a samego wtrącił żywcem do piekła. Aby zaś ludziom widok tej wielkiej zbrodni ciągle przypominał i odwoził ich od podobnej, sam swoją ręką na księżycu obraz pomieniony nakreślił. ... Księżyc stał się miejscem kary i pokuty.* Lud 1926/45, podob. Kuch Pol 10, Wisła 1902/441, Lud 1926/45, Krz PBL nr 1150.

c. *No, dawno, to starzy ludzie to twierdzili, ze to Kain zabił Abła, to tam chodzilo o te ofiare ... potem Kain nie miał miejsca, za to, ze brata zabił i tak niektórzy mówili, ze o, widać Kaina, jak dobija Abła.* Etnl 1989 Bilg 114, podob. TN Zamch 1984, TN Krasieczyn 1985; *Na księżycu widać, jak Kain trzyma na widłach Abła, brata swego, którego zabił, a nogi i ręce ma roztopyrzone.* Wisła 1901/80, podob. K 34 Chel 254; *Kain z pałką nad leżącym Ablem.* ZWAK 1889/77, podob. Lud 1895/171.

104 E – a. *A tak gadajo, ze na księżycu, ze to Twardowski. To wiem, ze "oczy, nos, tak jakby głowa człowieka.* Etnl 1989 Bilg 115, podob. TN Łazory 1984, TN Smółsko Duże 1984, TN Banachy 1984, TN Krasieczyn 1985, Kup Pol 44. W bocheńskim powiecie lud zamiast Kaina i Abła, mieści na księżycu czarownika Twardowskiego. Szatan musiał go tam porzucić, chociaż do

piekła miał być porwany. Twardowski bowiem począł spiewać godzinki, a spiewaniem tem osłabił moc złego ducha. Na księżycu Twardowski pokutować będzie do sądnego dnia. Lud 1895/171, podob. Lud 1926/49–50, Kal Lim 20, Kuch Pol 14, Fisch Lud 162, Wisła 1891/628, Etnl 1989 Bilg 115.

b. *Na księżycu widać tam dwóch ... braciów jest. Przekłète oni, obydwaj, jeden z drugim siedzo. To mówio, że syny Pana Twardowskiego. Czap Mat 109–110.*

104 F – Na księżycu siedzi prządka albo szwaczka, która tka śnieżnobiałe cienkie nici, spadające przy końcu lata na ziemię. Kuch Pol 11, podob. Lud 1926/46; W Polsce i na Morawach mniemają, iż na księżycu siedzi (Sybilla) Sibelija, szyjąc koszule. Każdego dnia zrobi jeden ścieg; gdy ukończy szycie, nastanie sądny dzień. Kuch Pol 11, podob. Lud 1926/46.

104 G – Jest podanie w Wielkopolsce, że gdy w sławnej kłęsce pod Warną (r. 1444) Antychryst ciała poległych Turków wskrzeszał obracając ich twarze ku światłu księżycy, wróżbici polscy ujrzeć mieli oblicze poległego króla Władysława, którego ciało zniknęło w czasie rzezi, na tarczy księżycy, a rycerze polscy wiedząc, że król z góry na nich patrzy, odemścić go chcieli i cudów waleczności dokazywali. K 15 Poz 4–5, podob. Hajd Nie 206–207, Lud 1926/46, Kuch Pol 11, Fisch Lud 162.

104 H – *Księżycową górą, bo zawse je taki umlaskany, ucesany, gładko, tak sie na niem wszystko świeci, jak księżycową górą sie świeci. Mówią, że na księżycu jest taką górą i ta górą świeci sie od księżycy, od ty jasności.* Wisła 1896/726, podob. Czap Mat 110.

ANEGDOTY

105 – Miesiąc/ser rzekomo utopiony w studni.

a. *Dziewczyna czerpała w wieczór wodę ze studni i zobaczyła księżyc w wodzie. Narobiła krzyku, że miesiąc się utopił i nie będzie już im świecił w nocy. Zbiegli się sąsiedzi, patrzą – miesiąc w studni! Spuszczają mu tedy wiadro na ratunek. Wtym dźwignia od wiadra uderzyła dziewczynę w brodę tam mocno, że w tej chwili ujrzała miesiąc i gwiazdy na błękicie. Uradowana krzyknęła, że miesiąc już uratowany. Stojący obok spojrzeli na niebo: rzeczywiście miesiąc świeci wesół; uradowani jego ocaleniem powrócili do domów.* Wisła 1901/484.

b. Głupcy spostrzegają w studni odbicie księżycy, zabijają krowę, sądząc, że wypila go z wodą, albo spuszcza ją się, by wydobyć go. Krz PBL nr 1335.

c. Lis je skradziony placek na brzegu rzeki, zapytany przez wilka o pochodzenie zdobyczy, radzi mu, by pił wodę, to z nią wypije również placek, tj. odbijający się w niej księżyc. Krz PBL nr 11, podob. K 8 Krak 234, Cisz Krak 309–310.

d. *Ziećór niesiąc świecił i pošli po wodę. I niesiąc świecił tak, że w studni było biało i móhili, co to ser je w studni.* LL 1959/3–4/78.

RELACJE POTOCZNE I ZAPISY WIERZEŃ

106 – Księżyc – synem słońca.

A księżyc, śliczny miesięczek, to syn słońca, które, gdy śpi i odpoczywa po ciężkiej całodzienniej pracy, zostawia go nam, aby człowiek nie był napastowanym od strachów nocnych. Wisła 1890/110.

107 – Nie należy siać przy dwóch światłach (słońcu i księżycu): a. zboża; b. pszenicy; c. pszenicy i tatarski, d. lnu.

a. Nie siano zboża, gdy na niebie były dwa światła: słońce i księżyc, bo się zboże „ześnici”. Wit Baj 154, podob. Lud 1897/141, Or L 1936/150, Szyf Trad 43, Gaj Rozw 97; *Jak jest na przykład jesienio, jest dwa światel my nazywamy, czyli księżyc i słońce w dzień, no to sie nie siało pszenicy, że będzie sie zaśnicać, że nie będzie dorodne, to już tak, żeby siać, żeby nie lapało światło jedno drugiego.* Etnl 1989 Bilg 111.

b. Nie siać pszenicy kiedy dwa światła są na niebie, to jest słońce i księżyc, żeby nie murzyła czyli śniedzią się nie pokrywała. K 3 Kuj 93, podob. K 51 Sa–Kr 73, Or L 1935/158; Nie należy siać pszenicy przy dwóch światłach razem (tj. gdy księżyc w dzień świeci), bo się nie urodzi. Więc siać trzeba albo przy księżycu (w nocy), albo gdy ten zaszedł równo ze dniem.

K 3 Kuj 93–94; Gospodarz nie sieje pszenicy, gdy świeci słońce i księżyc, bo się będzie pszenica świeciła (będzie rzadka). ZWAK 1886/106.

c. Przy siewie pszenicy i tataraki należało zwrócić uwagę, aby na niebie nie było dwóch światel równocześnie (tzn. słońca i księżyca, czyli w okresie nowiu), „bo wtedy pszenicę przypadała bardzo słońce, a tatarakę przypalało”. Gaj Rozw 97.

d. *Jak lny siali, to jak było słońce ji miesiąc na niebie w dzień, to już nie siali, bo mówio, że sie wysnici ... pszenica, ... bo takie czarne kłóski były. Ni było ziarna ... To to mówio, że jak dwa światel było na niebie, słońce uo, ji miesiąc, to już ludzie to uważali.* Etnl 1989 Bilg 111.

108 – Po promieniach księżyca opowiadają, iż widziano wysoko wylazających lunatyków czyli ludzi przez sen chodzących, którzy wtenczas sami nie wiedzą co czynią. ... mówią, że aby tylko promień księżycowy uderzył na lunatyka, natychmiast on się podnosi i bezczynnie biega. Mówią, że widziano jak lunatyk po promieniu księżyca wylazł na szczyt lub na wieżę kościoła. Przesady te na tyle wpływają na uprzedzone umysły matek, że starannie ochraniają małe śpiące dzieci, aby na nich promienie księżyca nie dochodziły. K 17 Lub 69.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

109 – *Słońce i księżyc – dwaj świetlani bracia, Gwiazdy – promienne siostrzyczki.* [A. Zacharowa-Wnękowa] Szcz Ant 836.

110 – *Witam cię, witam, miesięczku drogi / Góry i ścieżki oświetlasz ubogim. / Witam cię, witam, miesięczku trwały / Ty nam oświetlasz pola i skały. / Witam cię, witam, miesięczku miły / Ty oświetlasz wszystkie mogiły.* Grzeg Wier 21.

111 – *rosy świecą nad równiną / i księżyc wychodzi olbrzymi / toczy się kołem po niebie / ziarnka liczy / uśmiechnięty marzy o chlebie ...* [S. Cebulski] Szcz Ant 234.

112 – *Czekają na szczęście / z chłopcami chodzące, / mile im zamęście, / miłsze nocne słońce.* [S. Chojnowski] Szcz Ant 255.

113 – *Sufit – / to nieba kopuła, / ściany – / to cztery strony świata. / W nocy księżyc, / a w dzień słońce / jest mi żarówką / i taka jest moja chata.* [M. S. Karczmarczyk] Szcz Ant 401.

BIBLIOGRAFIA: Bojarkówna E., *Przyczynki do „mitologii” księżycowej*, „Wiadomości Ludoznawcze”, R. 3, 1934, z. 1, s. 26–27; Budziszewska Wanda, *Dwie kultowe nazwy księżyca u Słowian*, [w:] JOS, s. 223–230; Babinicz-Witucka J., *Wiedza ludowa i wierzenia o księżycu, czyli tradycyjny i współczesny luncaryzm (na marginesie badań kultury duchowej Lubelszczyzny)*, [w:] *Z zagadnień kultury ludowej*, Lublin 1981, s. 50–62; Brozović D., *Klasifikacija nazvanij luno v jazykach Evropy*, [w:] OLA, *Mat. i issledovanija* 1984, s. 9–23; Chev Dic 3/154–162; De Vries Dic 326–328, 369, Duf SNT 358; Duf STB 315–317; For Sym 97–101; GamIv Ind 684; Giey Mit 138–140; Herd Lek 78; IvTop Slav 133–137; Kamola Maria, *Konotacja semantyczna nazw księżyca w polszczyźnie ludowej*, praca magisterska napisana w ZJP UMCS, Lublin 1985; Kop SMit 559–560; Kop SSym 179–181; Kuchta Jan, *Polakie podania ludowe o człowieku na księżycu*, Lwów 1927, [ta. w:] Lud 1926/38–51; Kup Pol 27–58; Kup WiM 12–19; Lur Slov 103–104; Low Rel 119–121; Mif Tok 2/78–80; Mosz Kul 2/22–27, 54–56, 454–465; Perczak Kazimierz, *Kalendarz lunarny Słowian na tle porównawczym*, Lud 1976/101–125; Rzepecki Stanisław, *Wierzenia i przesady księżycowe z Chojna i okolicy w powiecie szamotulskim*, „Wiadomości Ludoznawcze”, R. 3, 1934, z. 1, s. 23–26; SKSl Lec 201; SSSI 554; Stawoż, *Księżyc i gwiazdy*, Lud 1904/94; Szyf MiW 142–145; Szyf Trad 40–49, 77, 86; Tom Drz 77, 105–106, 115, 123–129; Wojtarowiczowa Ludwika, *Wierzenia, przesady i zwyczaje związane z księżycem w okolicach Nieświeża, Stołpc i Iwieńca*, „Wiadomości Ludoznawcze”, R. 3, 1934, z. 1, s. 5–23; Wört Hoff 6/477–537, 543–545, 7/247–263, 10/236–237; Zdzieszńska Anna, *Analiza semantyczna nazw słońce i księżyc w polszczyźnie ludowej*, praca magisterska napisana w ZJP UMCS, Lublin 1980; Żyranik Bogdan, *Mity księżycowe*, „Wiadomości Ludoznawcze”, R. 1, 1932, z. 1, s. 40–44, z. 2, s. 49–63.

→GWIAZDY, KSIĘŻYC PO PEŁNI, NIEBO, NÓW, PEŁNIA, PÓLPEŁNIA, PUSTE DNI, SŁOŃCE, WIOTEK, ZAĆMIENIE KSIĘŻYCA.

Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska